

ULCISIA CASTRA

1. RÉGI ÉS ÚJ PROBLÉMÁK, MEGOLDÁSOK

Az Aquincumtól É-ra 8 római mérföldre fekvő Ulcisia castra koracsászárkori helyőrségtörténetéből e század elején annyi volt ismert, hogy a III. sz.-ban, pontosabban Severus Alexander uralkodása éveiben a *cohors I milliaria nova Severiana Surorum sagittariorum* nevű alakulat állomásozott a táborban. Feltétele- sen nyilván tartottak még két további csapatot, a *cohors I Apamenorum sagittariorum* és az *ala I Eturaeorum Severiana* nevű alakulatot, mint amelyek a III. sz.-ban megfordulhattak Ulcisia castrán¹. Az *ala I Eturaeorum Severiana* jelenlétére vonatkoztatott felirat, Aur. Mucianus oltárköve, azonban már közzétételétől kezdve eltérő értelmezésekre adott alkalmat. Kuzsinszky B., aki ezt az Ulcisia castra III. századi helyőrségtörténete szempontjából igen jelentős feliratot publikálta, már első közleményében kétféle olvasat és feloldás lehe- tőségét mérlegelte.² Ótőle származik a felirat 3—5. sorainak mind a *m(i)l(e)s a(lae) p(rimae) E(turaeorum) Seve[r]ian(a)e*, mind pedig a *m(iles) l(egionis) s(ecundae) a(diutricis) p(iae) f(idelis) Seve[r]ian(a)e* feloldása. E köemlék publikációjának ismeretetésekor Hampel József az utóbbi feloldást fogadta el³, míg A. v. Domaszewski a feliratos *Corpus*-ban az előbbi olvasatot és feloldást részesítette előnyben.⁴ A későbbi irodalom számára, a *Corpus* nyomán, az ituraeus csapat nevére történt feloldás maradt irányadó egészen az 50-es évekig⁵, annak ellenére, hogy Nagy L. már 1937-ben közzétette a vitatott felirat revideált olvasatát, amely a Kuzsinszky-féle második alternatíva helyességét támasztotta alá⁶. E revideált olvasat mellett az ötvenes évektől kezdve foglalt állást mondhatni egységesen a kutatás⁷. Nem foglalkozott viszont az iro- dalom eddig azzal a kérdéssel, hogy a *legio II adiutrix* különítménye, Severus Alexander korában, közelebbről melyik időpontban is állomásozott Ulcisia castrában.

Erre a kérdésre rátérve, úgy véljük, hogy az Aur. Mucianus — feliraton olvasható *Severiana*-jelzőtől megadott időhatáron belül⁸, a perzsák elleni háború éve (231—233) elesnek, minthogy ebben a háborúban az aquincumi légió minden valószínűség szerint teljes létszámmal vett részt⁹. Nem jöhet továbbá számításba a 230. esztendő sem, minthogy ekkor a szír cohors, minden kétséget kizáróan állomáshelyén tartózkodott¹⁰. A 229-es évtől is eltekinthetünk; a szír cohors ekkor a táborhelyével szomszédos útszakasz javítási mun- kálatait végezte¹¹. Állomáshelye nem változott. Dolgozatunk második részében fejtjük ki, hogy a szír cohors jelenlétével Ulcisia castrában a megelőző években is jogosan számolhatunk¹². Maradnának tehát a germaniai hadjárat éve (234—235). Amennyiben az aquincumi legio a perzsa háborúban részt vett, onnan kétségtelenül már 233-ban visszatért állomáshelyére¹³. A *legio II adiutrix* tehát azon illyricumi csapatok közé tartozhatott, amelyek a Duna-vidéki germánok megmozdulásának hírére a császártól állomáshe- lyükre történő haladéktalan visszairányításukat követelték.¹⁴ A soron következő germaniai expedícióban ezekre a csapatokra a római hadvezetés túlsokat nem építhetett. Látjuk is, hogy a hadvezetés más módon igyekezett biztosítani az akkor szinte nélkülözhetetlen illyricumi katonaelem megfelelő részvételét a Rajna- vidéki germánok elleni háborúban. Herodianus elbeszéléséből világosan kiténik, hogy a perzsa és a germán háborúk közötti időben nagyobbarányú sorozásra került sor éspedig elsősorban Pannoniában. Az újon- cokat azonban nem osztották szét az itt állomásozó alakulatok között, hanem együtt tartották és az újonc hadtestet a nagy katonai tapasztalattal és tekintéllyel rendelkező C. Iul. Verus Maximinus vezetésével a Rajna-vidékre irányították.¹⁵ Nincs biztos tudomásunk arról, hogy az illyricumi újoncokból álló seregtesten kívül a Duna-vidékről teljes legiot is a nyugati hadszíntérre küldtek.¹⁶ Egyes legio-vexillatio-k részvétele azonban igen valószínű. Az aquincumi legio is legfeljebb különítményt adott a germaniai hadjáratához, különben nem találnánk 235 elején Aquincumban a legio-törzshöz tartozó egyik *primus pilus*t beosztott- jával együtt.¹⁷ Az illyricumi legiók mérsékeltebb részvételét Severus Alexander a mór dárdás, meg a keleti

íjász alakulatok tömeges igénybevételével igyekezett ellensúlyozni.¹⁸ E hadjáratban még a császári testőrséget sem a főként illyricumiakból álló praetorianusok adták, hanem az *equites Mauri et Osroeni*.¹⁹

Az Ulcisia castrában állomásozó szír cohorsról korábban úgy vélekedtek, hogy e csapatot 232-ben Keletre vitték, ahonnan nem is tért többé vissza.²⁰ Amióta azonban ismertté vált a szír cohors 241-re keltezett szentendrei feliratos kőemléke,²¹ szükségtelen bizonygatni, hogy a csapat végleges távozásáról 232-ben nem lehet szó. A szír cohors részt vehetett a perzsa háborúban, de utána mindjárt a Rajna-vidékre irányíthatták. A germaniai határsávban összevont igen nagy számú orientalis íjász csapat (*τοξοτῶν ἀριθμὸς πολὺς*. Herodian.) sorába nagyon jól illenek a szentendrei *Syri sagittarii*. Az utóbbiak emlékanyaga a Severus Alexander-kori perzsa és germán háborúk idejéből Ulcisia castra területéről eddig hiányzik. A tábor *praetoria*-frontja előtt húzódó limes-útvonalon 236-ban állított mérföldkövek,²² viszont már e hadjáratból visszatért cohors emlékanyagához sorolhatók. A szír cohorsot tehát a Rajna-vidéki távolléte idején helyettesíthette Ulcisia castrában a *legio II adiutrix* egyik osztaga. Nemcsak Aur. Mucianus 234/5-ra keltezhető oltárkövét oszthatjuk e legiós osztag feliratos hagyatékához, hanem annak az ismeretlen nevű *[a]rmorum [custos]*-nak feliratát is, amely töredékesen Fl. Dragilis palimpsestus-feliratán maradt meg.²³

A másik csapattest, amelynek szentendrei táborozását már a századeleji kutatás kétkedéssel fogadta, a *cohors I Apamenorum sagittariorum*. Nagy L., aki Kuzsinszky B. után első ízben tekintette át a szentendrei tábor helyőrségtörténetét, helyesen iktatta ki ezt a legújabb emlékei szerint is Egyiptom területén állomásozó²⁴ cohorsot Ulcisia castra megszálló csapatai sorából. A Sept. Bauleus oltárkövén olvasható CAPS-betűcsoport feloldása a *caps(arius)* egészségügyi altiszt rangjára, minden tekintetben meggyőző.²⁵

Ugyancsak Nagy L. hívta fel a figyelmet a *cohors I Ulpia Pannoniorum* Ulcisia castra területén előkerült szerény, de a csapattörténet szempontjából nem mellőzhető emlékanyagára. Nagy L. a tábor területéről felgyűjtött két töredékes bélyeges téglalapján arra következtetett, hogy ez a cohors a II. sz. közepe táján, átmeneti jelleggel, valószínűleg megfordult Ulcisia castrában.²⁶ Ezt azonban ilyen formában nem oszthatjuk. A lelőkörmények semmiképp sem szólnak e bélyegek II. századi keltezése mellett. Mindkét tegula-töredéket szórványként éspedig a szőlőforgatás alkalmával kidobott kövek közül szedte fel Nagy L., a *cohors I (mill.) nova Severiana* III.-századi bélyeges tégláival együtt.²⁷ E lelőkörményre azért szükséges e helyen is nyomatékosan rámutatnunk, minthogy az irodalomba úgy került át Nagy L. közlése, mintha e bélyeges téglákat a tábor legalsó rétegében találta volna,²⁸ ami ez esetben a bélyeges téglák II. századi volta mellett szólhatna. E félreértett közlés nyomán merülhetett fel az irodalomban annak a lehetősége is, hogy Ulcisia castra Caracalla előtt nem is tartozott Pannonia inferior-hoz, hanem Pannonia superior területén feküdt, minthogy ennek auxiliaris seregében említik a II. századi katonai diplomák a *cohors I Ulpia Pannoniorum*-ot.²⁹ A cohors szentendrei téglabélyegei a fentebbi következtetéshez azonban nem szolgálhatnak alapul. Eltekintve attól a teljesen figyelmen kívül nem hagyható körülménytől, hogy a cohors mindkét ismert töredékes bélyeges téglája a szír cohors bélyeges tégláival együtt fordult elő, a szentendrei COH I VLP PA[ ] bélyegek szoros megfelelői, amint erre már felfigyeltek,³⁰ a csapat *Ant(oniniana)*-jelzős aquincumi bélyegei sorában található meg.³¹ Ennek felismerése után kétségtelen, hogy a két egymást kiegészítő töredékes szentendrei bélyeg a *coh(ors) I Ulp(ia) P(annoniorum) A[nt(oniniana)]*, nem pedig a *coh(ors) I Ulp(ia) Pa[nn(oniorum)]*³² csapatnévformára egészíthető ki. Ez a 60-as évektől eltekintve 133-tól kezdve a II. sz. folyamán Felső Pannoniában állomásozó auxiliaris alakulat³³ tehát azt követően vett részt az Ulcisia castra, valamint Aquincum területén folyt katonai építkezésekben, hogy táborhelyét (Solva),³⁴ a brigetioi legiósörkzettel együtt, Caracalla idejében Alsó Pannoniához csatolták. A csapat Ulcisia castra II. századi helyőrségei sorából tehát törölhető és a III.-sz.-ban sem mint helyőrség, hanem mint az itteni építkezésekben Caracalla vagy Elagabal idejében közvetve, téglaszállítmányaival résztvevő alakulat tartható csak számon.

Újabb anyaggal gazdagították Ulcisia castra helyőrségtörténetére vonatkozó ismereteinket az ottani tábor területén 1940-ben végzett ásatások. Feltárára került ekkor többek között a tábor keleti kapuzata (*porta praetoria*), az első kőtábor négyszögletes kaputornyáival, melyek elé a Diocletianus-féle tetrarchia idején félkörívesen záródó patkó alakú tornyokat építettek (1. kép).³⁵ A kapuzaton kivezető *via praetoria* szintjét is megemelték ekkor, de a korábbi úttest szerkezetét nem bolygatták. A négyszögű kaputornyokhoz tartozó kőlapos úttest alatti vízlevezető csatornába építve fogazott keretelésű COH P T-jelzésű tegulákat találtunk, sima keretelésű COH R T bélyegváltozatokkal együtt.³⁶ Ugyancsak ennek az ásatásnak a keretében feltárhattuk a tábor belső areájában a három építési periódust mutató parancsnoki épületet (*Principia*),

valamint emögött a *Quaestorium* egyrészét. Az utóbbi épület fűtőszerkezetéből 3 db sima keretbe foglalt COH R T-jelzésű bélyeges téglát szedtünk ki. Kettő ezek közül *tegula*, egy pedig melegvezető téglá (*tubulus*) oldallapjának töredéke volt.³⁷

A *porta praetoria*-nál lelt COH P T-bélyegek időrendi helyzete egészen világos. Az első kőtábor létesítésekor kerültek beépítésre. Az első kőtábor építését pedig, ennek 1. periódusához tartozó rétegek keltezésre alkalmas apró leletei, továbbá a belső négyszögű tornyokkal erősített kőfalas védművei szerkezete és alaprajzi elrendezése, valamint a helyőrségtörténetből adódó adatok alapján a II. sz. 10–20-as éveire tehetjük, nem zárva ki, hogy a tábor kőfalas védművei csak Hadrianus késői éveiben készültek el.³⁸ A táborból K-felé kivezető főcsatornából származó COH P T és COH R T-bélyeges téglák tehát a fentebbiekben jelzett évtizedek valamelyikén kerültek beépítésre.

A *porta praetoria*-nál előkerült bélyeges téglákkal ellentétben *Quaestorium* fűtőszerkezetében talált COH R T-bélyeges téglák másodlagos felhasználásban feküdtek. A szír cohors III. századi építkezése alkalmával kerültek újbóli felhasználásra. Ezt nemcsak az ottani fűtőszerkezetből kiszedett C-NS-jelzésű téglák, hanem az eredeti funkciójától eltérően hézagolásra felhasznált COH R T-bélyeges melegvezető téglá oldaltöredéke is igazolta. A *Quaestorium*-ban talált COH R T-bélyeges téglák tehát nem a szír cohors építkező tevékenységével kapcsolatba hozható 2. periódus idején kerültek a tábor területére, hanem az 1. periódusból származó építőanyagként használták fel ezeket újból a 2. periódusban. E bélyeges téglák alapján nem állítható, hogy valamelyik thrák cohors a Caracalla és Severus Alexander uralkodása közötti időben, a szír csapat ideérkezése előtt, építkezett a táborban.³⁹

Mind a COH P T, mind pedig a COH R T-bélyegek feloldása az egyik *coh(ors) p(rima)* vagy *pr(ima) T(hracum)* nevére, ma már nem igényel bővebb indokolást.⁴⁰ Vitatott volna miatt annál inkább szükséges részletesebben foglalkoznunk azzal a kérdéssel, hogy a Hadrianus-kori Pannoniából ismert három *cohors I Thracum* nevű alakulat közül melyik vehetett részt közvetlenül vagy közvetve *Ulcisia castra* első kőtáborának építésében. Vajon a felsőpannoniai *cohors I Thracum c. R.*⁴¹ vagy az Alsó Pannoniából nyilvántartott 1. sorszámú thrák cohorsok egyike jöhet-e ebben a vonatkozásban számításba. Ez a kérdés, megítélésünk szerint, egyértelműen megválaszolható.

A szentendrei tábor *porta praetoria* útteste alóli csatornából származó fogazott keretelésű COH P T-bélyeg pontos megfelelője ugyanis az aquincumi legiós tábor *retentura*-részén, e tábor Traianus-Hadrianus-kori helyőrségeinek LEG III F, LEG X G P F és LEG II AD-bélyeges tégláival együtt került napvilágra.⁴² Következik ebből egyrészt, hogy a COH P T és COH R T-bélyeges téglák használatának ideje Aquincumban sem vezet át a II. sz. első harmadánál későbbi időbe. Másrészt a cohors-bélyegek előfordulása az aquincumi legiós tábor területén egészen nyilvánvalóvá teszi, hogy e bélyeges téglákat az alsópannoniai legio táborépítkezéséhez nem szállíthatta a felsőpannoniai auxiliáris sereg kötelékébe tartozó *cohors I Thracum c. R.* nevű alakulat. Ezzel egyúttal, a fentebb már hivatkozott *coh(ors) I Ulp(ia) P(annoniorum) A[nt(oniniana)]* jelzésű téglák után, az a másik érv is eszik, amelyet eddig felhoztak *Ulcisia castra* Felső Pannoniához tartozása mellett.⁴³ Megerősíthetik a mondottakat a felsőpannoniai *cohors I Thracum c. R.* újabb időben Ad Statuas (Ács-Vaspuszta) táborából ismeretessé vált bélyeges téglái.⁴⁴ Az utóbbiakon olvasható bélyegek semmi rokonságot nem mutatnak a hivatkozott aquincumi és szentendrei bélyegekkel. Igaz, hogy az Ács—Vaspuszta-i bélyegeket a II. sz. végére — III. sz. elejére keltezték.⁴⁵ A cohors azonban a korábbi évtizedekben sem valószínű, hogy számneves, *p(rima)* vagy *pr(ima)*-jelzésű bélyegeket készített volna. Eme véleményünket pedig arra alapítjuk, hogy a cohors pontosan ugyanazt a COH I THRAC-bélyegtypust használta Pannoniába érkezése előtt Germaniában, mint később, Ács—Vaspusztán. A germaniai bélyegek 1. változatánál⁴⁶ még az I feletti vízszintes *hasta* is megtalálható, akárcsak az Ács—Vaspuszta-i C I T-bélyegeken, valamint a cohors győri feliratos töredékén.⁴⁷ A felsőpannoniai *cohors I Thracum*-ot tehát sem hadszervezeti beosztása, sem pedig ismert téglabélyegei alapján nem vehetjük figyelembe, mint a szentendrei tábor építkezésében résztvevő csapattestet. A szentendrei bélyegek időrendi helyzetét tekintve azt a felvetést sem tehetjük magunkévá, hogy ez a felsőpannoniai thrák cohors a Severus Alexander uralkodását megelőző évtizedekben volt *Ulcisia castra* megszálló csapattest.⁴⁸ A *cohors I Thracum c. R.* a III. sz. első évtizedében kétségtelesen Ad Statuas táborában állomásozott.⁴⁹ Caracalla idejében pedig nem helyezhették át *Ulcisia castra*-ba, ahol ekkor már a szír cohors tartózkodott.⁵⁰ A Hadrianus uralkodása éveiben Aquincumban, valamint *Ulcisia castra*-ban építkező 1. sorszámú thrák cohors, a fentebbiek figyelembevételével tehát nem kereshető másutt, mint egyedül csak az alsópannoniai *exercitus* kötelékébe tartozó *cohortes I Thracum* között.

Legkésőbb a 130-as évek elejétől kezdve Pannonia inferior területén két 1. sorszámú thrák cohors mutatható ki: 1) a *cohors I Thracum Germanica* és 2) a *cohors I Thracum c. R. p. f.* Az elsőnek említett cohorsot az új kömlödi (Lussonium) diplomák⁵¹ tanúsága szerint 131/2 előtt helyezték át Germániából Alsó Pannoniába. Az áthelyezés mindenesetre 110 után történt; nemcsak azért, mert a tokodi diploma még nem említi a csapat nevét, hanem mivel az újonnan érkezett thrák cohorsnak már Alsó Pannoniában kellett találnia a *cohors I Thracum c. R.* nevű alakulatot, minthogy éppen ez utóbbtól való megkülönböztetésül kapta a *Germanica* jelzőt. Az is majdnem bizonyos, hogy a *cohors I Thracum Germanica* 114-ben még nem volt itt, minthogy a Drávától É-ra állomásozó *auxilia*-ra vonatkozó carnuntumi diploma⁵² csapatlistája nem említi. Áthelyezése legkorábbi időpontjaként tehát valójában a 117/8-as évek javasolhatók.⁵³ A *cohors I Thracum Germanica* lehetséges, hogy már Hadrianus késői éveiben, de majdnem bizonyos, hogy Antoninus Pius uralkodása idején Intercisától D-re, éspedig valószínűleg Annamatia (Baracspusztá) táborában állomásozott.⁵⁴ A csapat innen ismert CHO I T G-jelzésű téglabélyege⁵⁵ semmi rokonságot nem mutat az aquincumi és a szentendrei COH P T, COH R T-bélyegekkel. Jelenleg ezért nem számolhatunk azzal, hogy a cohors, amelynek idehelyezésekor minden bizonnyal át kellett haladnia Ulcisia castra és Aquincum területén, egyideig Pannonia inferior északi részében maradt és csak a 30-as években foglalta el az Intercisától D-re fekvő állomáshelyét.

A fentebbiek elfogadása esetén maradna tehát a *c(ivium) R(omanorum) p(ia) f(idelis)* kiténtető jelzőkkel rendelkező másik 1. sorszámú thrák cohors, amelyet ismeretesen 110-ben Daciából helyeztek át Pannonia inferiorba.⁵⁶ Hogy ez a csapat nem lehet azonos a felsőpannoniai *cohors I Thracum c. R.* nevű alakulattal,⁵⁷ azt az ugyanazon év ugyanazon napján, 148 okt. 9-én egyrészt a felsőpannoniai, másrészt az alsópannoniai auxiliáris sereg részére kiállított ászári, illetőleg regölyi diplomák minden kétséget kizáróan igazolták.⁵⁸ Az alsópannoniai *cohors I Thracum c. R.* Traianus éveiben minden bizonnyal a Dráva—Száva közötti határszakaszon állomásozott és ezért nem is említi a Drávától É-ra állomásozó csapatokra vonatkozó 114. évi carnuntumi diploma.⁵⁹ Még ilyen közvetett adatunk sincs azonban arra, hogy e cohors Hadrianus uralkodása idején is Pannonia inferior délkeleti határsávjában tartózkodott. Általában ugyan feltételezik, hogy a csapat 110-től kezdve megszakítás nélkül Novi Banovci-ben állomásozott.⁶⁰ A II. századi katonai diplomák csapatlistái alapján a cohors állomáshelye újólapon azonban csak Antoninus Pius uralkodásától kezdve jelölhető ki Novi Banovci (Burgenae) táborában,⁶¹ ahonnan az irodalom különben a csapat nagyszámú bélyeges tégláját is nyilván tartja. Ez utóbbiak kapcsán figyelmet érdemlő körülmény mármost, hogy a Novi Banovci-i bélyegek sorában gyakoriak a számnemes bélyegek és a csapatnév rövidítési módját tekintve az aquincumi és szentendrei bélyegekkel összevethető COH P T-jelzésű téglák is előfordulnak.⁶² Az említett egyezést nem tarthatjuk véletlennek. A korábbi aquincumi és szentendrei, valamint az ezeknél valamivel későbbi Novi Banovci-i COH P T-jelzésű téglák aligha választhatók el egymástól és a lelőhelyek között fennálló nagyobb földrajzi távolság ellenére is egyazon csapat hagyatékához sorolhatók.

A fentebbiek kapcsán természetesen nem gondolhatunk arra, hogy a thrák cohors Burgenae-ből szállított téglákat a tartomány északi részébe. A csapat Hadrianus-kori táborhelyéről mondottakkal kapcsolatban arra viszont jogosan gondolhatunk, hogy a 117/8. évi *expeditio Suebica et Sarmatica* idején⁶³, amikor még a Rajna-vidékről is irányítottak csapatokat Pannonia északi határvidékére,⁶⁴ Dél-Pannoniából — amelynek határvédő seregét kevéssel előbb egy újabb cohors-szal erősítették meg⁶⁵ — ugyancsak hoztak fel csapatokat a svébek és részben a szarmaták elleni hadműveletekhez. Az aquincumi katonai körzet veszélyeztetett voltára ezekben az időkben nemcsak az óbudai, Laktanya utcai éremlelet, hanem az Aquincumtól délre fekvő auxiliáris táborok és *vici* területén megfigyelt pusztulási rétegek is utalnak.⁶⁶ Az akkori katonai helyzettől megkívánt csapaterősítések egyikeként irányíthatták Dél-Pannoniából az északi frontszakaszra a *cohors I Thracum c. R.*-nevű csapatot is. A svéb-szarmata háborút követően, nyilván ennek tanulságait levonva, került sor az Aquincumtól északra fekvő határszakasz további megerősítésére. Ebből a háttérből válik érthetővé egy újabb auxiliáris tábor, Ulcisia castra, létesítése. Az itteni első kőtábor építésében kétségtelenül részt vett az egyik thrák gyalogos alakulat. A COH P T és COH R T-bélyegek alapján az idézett thrák csapat az alsópannoniai *cohors I Thracum c. R.*-nevű formációval azonosítható. E csapatot minden valószínűség szerint a svéb-szarmata háború idején helyezték át a tartomány északi részébe. Emlékanyaga alapján ebben a csapatban láthatjuk a szentendrei tábor Hadrianus-kori helyőrségét. A *cohors I Thracum c. R.* a 30-as évek végén kerülhetett vissza Dél-Pannoniába, ahol ettől kezdve állomáshelye Novi Banovci.⁶⁷

Ulcisia castra későbbi, Antoninus-kori helyőrségtörténete ma még fehér lapnak számít. A *cohors I Ulpia Pannoniorum*, amelyet a II. sz. középső évtizedeire javasoltak Ulcisia castra megszálló csapatának, mint fentebb láttuk, jóval később, Caracalla idejében szállított téglákat a szentendrei kőtábor átépítéséhez. Legutóbb Fitz Jenő, a tábor helyőrségtörténetének áttekintésekor, a *cohors IIII voluntariorum c. R.*-nevű alakulatra gondolt, mint amely a II. sz. második felében, 133–138 és 163 között, Szentendrén állomásozott.⁶⁸ Ennek a felsőpannoniai auxiliaris alakulatnak azonban eddig még egyetlen feliratos emléke, bélyeges téglája sem került elő a tábor területén, egyáltalában Alsó-Pannoniában. Megtalálták viszont e csapat bélyeges tégláit Felső Pannoniában, Arrabonától nyugatra, Quadrata (Barátföldpuszta) táborhelyén, ahol a csapat jelenlétével is jogosan számolnak 133–38 és 154 között.⁶⁹ A *cohors* később is Pannonia superior seregéhez tartozott.⁷⁰ Ulcisia castra II. századi helyőrségeként aligha vehető tehát számításba.

A későrómai leányfalusi *burgus spolia*-anyagából Soproni Sándor publikál majd egy, a szentendrei tábor helyőrségtörténete szempontjából is igen fontos palimpsestus-feliratot, amely a III sz. elejéről (a. 202) egy eddig ismeretlen *cohors (milliaria) Antoniniana*-nevű csapatot említ.⁷¹ A Marcus-féle háborúk utáni évtizedekben úgy látszik, ezzel a csapattal kell számolnunk, mint Ulcisia castra helyőrségével. Az alábbiakban közreadott kutatásaink szerint ezt a csapatot közvetlenül válthatta a szír *cohors*.

2. A COHORS I (MILLIARIA) NOVA SEVERIANA SURORUM SAGITTARIORUM

Mint dolgozatunk bevezető részében említettük, a szír csapat nevében olvasható *Severiana*-császárjelzőből már Kuzsinszky Bálint azt a következtetést vonta le, hogy e szír *cohors*ot Severus Alexander uralkodása idején szervezték meg és következésképpen csak a 220-as években kerülhetett Ulcisia castrába.⁷² A fentebbiekkel azonos következtetésre jutott Wagner W. is a csapat *nova* és *Severiana*-jelzőinek együttes vizsgálatából.⁷³ Az utóbb említett kutató állásfoglalása a későbbi irodalom számára is irányadó maradt egészen napjainkig. Fontossága miatt a hivatkozott irodalomból külön is szükséges kiemelniünk Nagy Lajos dolgozatát, amely a szír *cohors* emlékményét és történetét foglalta össze.⁷⁴ E dolgozat szerzőjének nagy érdeme, hogy elsőnek gyűjtötte össze és közölte a szír *cohors* téglabélyegeinek a 30-as évek végéig ismert változatait. A téglabélyegek egyik csoportjában előforduló ANT-rövidítést is az említett dolgozat szerzője oldotta fel elsőnek az *Ant(iochiensium)* városnévi származékszóra, amit azután egy korábbi közlése nyomán⁷⁵ Wagner W. is magáévá tett, majd kettőjük után a későbbi irodalom. A csapat történetének felvázolásakor Nagy L. a hagyományos utat követte. Elfogadta Kuzsinszky B. és Wagner W. megállapításait, hogy a *cohors*ot Severus Alexander idejében szervezték meg és a 20-as években került Ulcisia castrába. Nagy L. véleménye szerint a *cohors* rövid ideig állomásozott Szentendrén; lehetségesnek tartotta, hogy Severus Alexander a szír *cohors*ot mint testőrezredet már 232-ben magával vitte Keletre, ahonnan azután a *cohors* már nem is tért vissza Pannoniába. Bár ez utóbbi feltevést a *cohors* kötelékébe tartozó C. Iul. Victor 241-re keltezett szentendrei oltárköve azóta megcáfolta⁷⁶, továbbra is változatlanul azzal számolt a kutatás, hogy a szír *cohors* csak a 20-as években, mint legutóbb évnvi pontossággal igyekeztek meghatározni,⁷⁷ 228-ban vagy 229-ben foglalta el őrhelyét Ulcisia castrában.

A fentebbiekben röviden felvázolt csapattörténet helytállósága esetén a *cohors* nagyarányú építkező tevékenységét Ulcisia castrában és a szomszédos limes-szakszon a III. sz. harmincas éveiben, Severus Alexander, Maximinus Thrax és részben III. Gordianus uralkodása idején fejtette volna ki. Ennek megfelelően a *cohors* építkezéseinek beszédes emlékménye, a bélyeges téglák, ugyancsak ezekre az évekre volnának keltezhetőek. A csapat ismert bélyeges téglái azonban ezt a kelteztést csak igen kis mértékben támasztják alá.

A már többször hivatkozott 241. évi oltárköf feliratából tudtuk meg, hogy a *cohors* III. Gordianus idejében felvette nevébe a *Gordiana* császárjelzőt. A *cohors* jelenleg nyilván tartott több, mint 200 db bélyeges téglája között viszont egyikén sem találkozunk a *Gordiana*-jelzős csapatnévvel, amiből jogosan vonható le az a következtetés, hogy a *cohors* III. Gordianus idejében sem Ulcisia castra, sem pedig a többi szomszédos tábor területén nem fejtett ki említést érdemlő építkező tevékenységet. A szír csapat *Maximiniana*-jelzős névalakja sem fordult még eddig elő kőfeliraton vagy téglabélyegen. Az utóbbiak hiánya megint csak arra mutat, hogy a 235–238 közötti évekre sem keltezhetőek a *cohors* építkezései. Fentebb már rámutattunk arra, hogy a szír *cohors* részt vett a Severus Alexandertől megkezdett, majd Maximinus Thrax-tól lezárt

Rajna-vidéki hadműveletekben és valószínűleg a megelőző perzsa háborúban is.⁷⁸ Ily módon, amennyiben elfogadjuk, hogy a cohors 228 vagy 229-ben érkezett Ulcisia castrába, 232-ig mindössze három-, legfeljebb négyévnnyi idő maradna fenn a cohors itteni építkezéseire. A jelzett időtartam azonban a cohors ismert építkezéseinek még sommás felidézése esetén is igen rövidnek tűnik fel.

Amint az Ulcisia castra területén végzett ásások megmutatták, a szír cohors itteni tartózkodása idején kijavította, a kaputornyoknál részben újjáépítette a tábor kőfalas védműveit, a belső tábor-areában pedig többnyire a *fundamentis* megújította a korábbi, részben még vályogfalas épületeket.⁷⁹ A kerekén 205 × 134 m nagyságú felületet elfoglaló táborhelyének alapos átépítése mellett a szír cohorsnak még arra is futotta idejéből, hogy közvetve, téglaszállítmányokkal, részt vállaljon az aquincumi legiós tábor,⁸⁰ valamint Campona,⁸¹ Cirpi⁸² és Solva⁸³ auxiliaris táborai területén folyt építkezésekben. Mindezekon felül a cohors részt vett még a limesút Aquincum-Ulcisia castra közötti szakaszának felújítási vagy legalábbis karbantartási munkálataiban.⁸⁴ Az ilyen aránylag nagy területet átfogó, Solvától—Camponáig terjedő és a jelzett limes-szakaszon belül igen intenzív építkező tevékenység reálisan aligha szorítható össze három, legfeljebb négy év időtartamára.

A fentebbi általános jellegű megfontolások mellett a cohors építkező tevékenységének beszédes tanúi, a téglabélyegek, ugyancsak az építkezések néhány évre történő összezsúfolása ellen szólnak. Amennyiben ugyanis ezek a téglabélyegek Severus Alexander idejében készültek, abban az esetekben a téglabélyegek sorában találkozunk kellene azzal a csapatnévformával, amely a cohorsot Severus Alexander uralkodása idején megillette. A szír cohorsról 230-ban emelt, tehát hivatalos jellegű, két feliratos bázisról jól ismerjük a cohors Severus Alexander-kori teljes csapatnevét, amely mindkét feliraton, a téglabélyegek emlékeztető rövidítésekkel, COH I ⟨X⟩ NSSS formában olvasható.⁸⁵ E csapatnév feloldása a *coh(ors) I (milliaria) n(ova) S(everiana) S(ursorum) s(agittariorum)* névalakra M. Aur. Priscus *signifer* oltárkövének felirata⁸⁶ alapján egy pillanatra sem lehet kétséges.

Mármost bármennyire is meglepőnek hangzik, de ez a Severus Alexander-kori hivatalos csapatnév a téglabélyegeken eddig egyetlenegyszer sem fordul elő. Legfeljebb az igen ritka COH I ⟨X⟩ NS-jelzésű⁸⁷ s talán még az eddig egy példányban közölt C + NSSS-jelzésű bélyeg⁸⁸ állítható párhuzamba a két hivatkozott császárbázison olvasható csapatnévformával és tartható a Severus Alexander-kori csapatnév rövidített két változatának. De mégha a másik két aránylag ugyancsak kisebb példányszámmal képviselt bélyegváltozatot, a CNSSS-,⁸⁹ valamint a COH ⟨X⟩ NS-⁹⁰ jelzésűeket is idesorolnánk, akkor is még fennmaradnának a bélyeges téglák közel 3/4 részét kitevő ANT-betűcsoportos bélyegek, amelyek megfelelői a keltezett Severus Alexander-kori kőfeliratos anyagban teljesen hiányoznak s ezért nemis állítható, hogy e bélyegek a 228/9. és a következő években készültek. Az ANT-betűcsoport e bélyegek négy változatánál közvetlenül a *S(everiana)*-császárjelző mögött és a *S(ursorum)* népnév előtt foglal helyet.⁹¹ Olyan lényeges eleme tehát a csapatnévnek, amely hogyha megillette volna 230-ban a szír cohorsot, a hivatalos jellegű császárfeliratokról nem maradhatott volna le.

Az ANT-betűcsoportot, mint említettük, Nagy L. és utána a későbbi irodalom az *Ant(iochiensium)* városnévi származékszóra oldotta fel. Ez a feloldás az ANT-bélyegek ismert hat változata közül azonban legfeljebb csak az egyikre, a C + NSANT-betűs bélyegre volna alkalmazható.⁹² Figyelemmel ugyanis a rokonszerkezetű *cohors (milliaria) Antonina Hemesenorum*, továbbá a *cohors I Flavia Damascenorum (milliaria)* és a *cohors I Flavia Canathenorum sagittariorum* csapatnevekre, a szóban forgó ANT-bélyegváltozatnál is felvetődhet az a gondolat, hogy az alapítóra utaló császárjelző után valamely keleti város, méghozzá az első pillanatra valóban kézen fekvő Antiochia, nevéből képzett szóalak állott, azaz, hogy e bélyeg talán, a *c(ohors) (milliaria) n(ova) S(everiana) Ant(iochiensium)* csapatnevet rövidíti.⁹³ Az ANT-bélyegek többi öt változatánál azonban, ahol az ANT-betűcsoport mellett még a *S(ursorum)* népnév rövidítése is előfordul,^{93/a} az ANT-betűcsoport városnévre történő feloldása, mint ez a következőkből remélhetőleg kitűnik, még feltehető formában sem vehető fel.

A szíriai városok territoriumáról sorozott csapatok nevében ugyanis a mindenkor megtalálható városnévi származékszó mellett *sohasem fordul elő a szír népnév*. Állításunk igazolására az alábbi, territoriális eredetű szíria cohorsok neveire hivatkozhatunk:

1. *Cohors I Antiochiensium*.⁹⁴ 2. *Cohors I Apamenorum sagittariorum equitata*.⁹⁵ 3. *Cohors I Ascalonitarum*

felix sagittaria equitata.⁹⁶ 4. *Cohors I Flavia Chalcidenorum equitata sagittariorum*.⁹⁷ 5—9. *Cohortes I—V Chalcidenorum*.⁹⁸ 10—11. *Cohortes I—II Cyrrhestarum*.⁹⁹ 12. *Cohors I Damascenorum*.¹⁰⁰ 13. *Cohors I Flavia Damascenorum (milliaria) equitata sagittariorum*.¹⁰¹ 14. *Cohors I (milliaria) Hemesenorum sagittariorum equitata civium Romanorum* (vagy: *sag. c. R.*).¹⁰² 15. *Cohors I Palmyrenorum Porolissensium*.¹⁰³ 16. *Cohors XX Palmyrenorum (milliaria) equitata sagittariorum*.¹⁰⁴ 17. *Cohors I Sebastenorum*.¹⁰⁵ 18. *Cohors I Sebastena (milliaria)*.¹⁰⁶ 19. *Cohors I Seleuciensium (?sagittariorum)*.¹⁰⁷ 20. *Cohors I Tyriorum sagittariorum*.¹⁰⁸ A felsoroltakhoz csatolhatjuk még a Septimius Severus óta Syria Coelehez tartozó palaestini Canatha területéről sorozott *cohors I Flavia (milliaria) Canathenorum sagittariorum* nevű csapatot.¹⁰⁹

A fentebbiekben összeállított példák, úgy vélem, eléggé meggyőzően világítanak rá arra, hogy a syriai városi kerületekből sorozott gyalogos *auxilia* nevében sohasem található meg a népnév. Ugyanakkor más adatok arra is ráirányítják a figyelmet, hogy a nem egyetlen városi kerületből, hanem általában Syria területéről sorozott gyalogos *auxilia*, a *cohortes Syrorum* nevében viszont sohasem találkozunk külön még valamely városnévi megjelöléssel is. A fentebbi listának mintegy ellenpróbájaként ilyen értelemben hivatkozhatunk az alábbi csapatnevekre:

1. *Cohors I Syrorum sagittariorum (milliaria)*.¹¹⁰ 2. *Cohors II Syrorum sagittariorum (milliaria)*.¹¹¹ 3. *Cohors I Surorum sagittariorum*.¹¹² 4. *Cohors Syrorum sagittariorum*.¹¹³ 5. *Cohors Surorum*.¹¹⁴

Egészen logikus, hogy a fentebbiekben felsorolt és a szír népnevet használó cohorsok nevében nem találkozunk városnévi megjelölésekkel. Hiszen amennyiben a csapatot nem egyetlen városi kerületből, hanem szélesebb területről szervezték, a csapatnévben sem tüntethettek fel szűkebb, territoriális sorozásra utaló városnévi jelzőt. Az ismert szír cohorsok elnevezése tehát egyértelműen amellettt tanúskodik, hogy egyazon csapat nevében népnév és városnév nem fordulhat elő, minthogy a népnév és a városnév egymást kizárja. Miután pedig a szentendrei cohors nevében a népnév szerepel, M. Aur. Priscus *signifer* oltárkövén,¹¹⁵ az óbudai Daru utcai szarkofágon¹¹⁶ és az intercisai Olumnus Valens sírszobrának feliratos talapzatán¹¹⁷ minden félreértést kizáróan teljesen kiírva olvasható, következőleg a szentendrei szír cohors nevében a népnév mellett nem szerepelhetett még valamely keleti városnév. Az eddig kizárólag csak bélyeges téglákon előforduló $\overline{\text{ANT}}$ ( ) rövidítés *Ant(iochiensium)* feloldását (a szír cohorsok ismert névadása) tehát nemhogy nem támogatja, de egyenesen cáfolja.

Az $\overline{\text{ANT}}$ -betűcsoport a szír cohors téglabélyegeinek C + NSSSANT-jelzésű változatánál a teljes csapatnév végén, mintegy ahhoz hozzábiggyeszve jelenik meg. Másik négy $\overline{\text{ANT}}$ -bélyeges változatnál¹¹⁸ pedig közvetlenül a *S(everiana)* császárjelző után, de a *S(urorum)* népnév rövidítése előtt található. Az $\overline{\text{ANT}}$ -betűcsoporttal rövidített szó tehát egyrészt olyan tulajdonságokat árul el, mint a III. századi csapatnevek végén álló változó császárjelzők, másrészt, mint az alapító vagy a csapatot legalábbis átszervező uralkodóra vonatkozó császárjelző. Az utóbbi értékeléshez a szír cohors feliratos hagyatékából idézhetünk minden kétséget eloszlató párhuzamot.

A 241. évi szentendrei oltár feliratán a szír csapat neve a következő formában olvasható: *coh(ors) (milliaria) n(ova) S(everiana) Gordian(a) S(urorum) s(agittariorum)*. Az idézett feliratrészen a *Gordiana*-császárjelző a csapatnévben pontosan ugyanazt a helyet foglalja el, mint a szír cohors bélyegeinek említett négy változatánál az $\overline{\text{ANT}}$ -betűcsoport. Tehát amíg az előző bekezdésben idézett *c(ohors) (milliaria) n(ova) S(everiana) S(urorum) s(agittariorum)* $\overline{\text{ANT}}$ ( ) feloldású bélyegváltozat a III. századi változó császárjelzős csapatnevekkel állítható párhuzamba, addig a *c(ohors) (milliaria) n(ova) S(everiana) $\overline{\text{ANT}}$ ( ) S(urorum) s(agittariorum)* csapatnevet rövidítő bélyeg típus és ennek rövidített változatai szórendi vonatkozásban a *Gordiana*-jelzős csapatnévvel mutatják a legszorosabb morfológiai rokonságot. Az $\overline{\text{ANT}}$ -betűcsoport mindkét esetben kétség kívül a császárjelzőket idézi.

A mondottak figyelembe vételével az $\overline{\text{ANT}}$ -betűcsoport, amelyről remélhetőleg a korábbiakban sikerült kimutatni, hogy nem lehet városnévi származékszó rövidítése, ugyancsak császárjelzőként ítéltető meg. Az ily módon értelmezett $\overline{\text{ANT}}$ -betűcsoport pedig magától értetődően nem oldható fel másra, mint a jól ismert *Ant(oniniana)* császárjelzőre. A szír cohors *Ant(oniniana)*-jelzős bélyegei ezek szerint kétség kívül korábbiak, mint Severus Alexander uralkodásának ideje. A 222 előtti évtizedbe tartoznak; Caracalla vagy Elagabal uralkodása éveire keltezhetők, illetőleg a 212—217 és a 218—222 évek között oszthatók szét.¹¹⁹ Ezek után érthetővé válik, hogy ezzel az $\overline{\text{ANT}}$ -rövidítéssel miért nem találkozunk azokon a Severus

Alexander vagy Gordianus uralkodása idejére keltezett feliratos emlékeken, amelyeken pedig a teljes csapatnév olvasható.

A szír csapat *Ant(oniniana)*-császárjelzős nevének felismerése után nem szorul bővebb bizonyításra, hogy a már 222 előtt fennállott cohors nem lehet Severus Alexander alapítása. Világos, hogy a csapat alapelnevezéséhez tartozó *S(everiana)* császárjelző nem vonatkozhat Severus Alexanderre, hanem egyedül csak Septimius Severus-ra. Az utóbbi uralkodóban láthatjuk tehát teljes joggal az ezres létszámú szentendrei szír cohors megszervezőjét.

A csapat alapításának közelebbi időpontját és hátterét is a bizonyosság határán mozgó valószínűséggel megadhatjuk. Ennek a kérdésnek a vizsgálatánál abból indulhatunk ki, hogy a szír csapat alapelnevezésében nem szerepelt az *Ant(oniniana)* császárjelző. A csapat megszervezésére ezek szerint a Septimius Severus és Aurelius Antoninus társuralkodását megelőző években, 194 és 198 között kerülhetett sor. Amennyiben ugyanis a szír csapatot a 198 és 211 közötti esztendőök valamelyikében szervezték volna meg, mind a két Augustus nevéből képzett császárjelzőt, akár a *Septimia Aurelia*, akár a *Severiana Antoniniana* párosításban, de megtalálnánk a csapat alapelnevezésében.¹²⁰ Jogosan hivatkozhatunk ebben a vonatkozásban a Septimius Severustól 198 előtt, illetően ez után privilegizált városok névformáira. Amíg a 194 és 198 között városi jogok adományozásában, illetőleg rangemelésben részesült városok nevében egyedül csak a *Septimia* vagy a *Severa*, *Severiana* jelzők mutathatók ki,¹²¹ addig Caracalla társuralkodása idején, pl. a 203–4-ben különböző privilégiumokban részesült afrikai városok neveiben már mind a két uralkodó nevéből képzett császárjelzők megtalálhatók.¹²² A szír csapat alapelnevezésében a *Severiana* császárjelző előfordulása önmagában tehát félreérthetetlenül útmutatással szolgálhat arra, hogy a szír csapatot Caracalla társuralkodói méltóságra emelése (198 tavaszán)¹²³ előtti időben szervezték. A *cohors I (milliaria) nova Severiana* alapításának időpontjául tehát csak a 195 és 197 közötti évek valamelyike jöhet számításba.

E leszűkített *intervallum*-on belül a 195. év, mint a legkorábbi figyelembe vehető időpont, a Pescennius Niger elleni polgárháború, valamint az ezt követő *bellum Parthicum Mesopotamicum* időszakába vezet.¹²⁴ Az akkori események közül nem hagyhatjuk említés nélkül a polgárháború egyik záróakkordját, amelyet Herodianos említ. Elbeszélése szerint Septimius Severus 195 elején amnesztiát adott legyőzött ellenfele szétvert és a Tigrisen túli barbár, azaz parthus területre húzódott seregrészének, amely orientálisokból, főként syriaiakból állott. A győztes császártól meghirdetett amnesztia hírére a vert sereg katonáinak egy része azután visszatért.¹²⁵ Nem lehetetlen mármint, hogy Septimius Severus részben ebből a katonanyagból szervezett új *auxilia*-kat, amelyeket azután a régi római gyakorlatnak megfelelően a sorozottak szülőföldjéről távoli tartományokba osztott szét. A *cohors I (milliaria) Severiana* ilyen korán azonban aligha kerülhetett Szentendrére, ahol a már hivatkozott leányfalui felirat szerint 202-ben még a *cohors (milliaria) Antoniniana* jelenlétével számolhatunk.

A szír cohors alapításának valószínűbb időpontjaként tekinthető ezért a későbbi 197. év, amikor Septimius Severus tulajdonképpen parthus hadjárata, az *expeditio Parthica*, kezdetét vette.¹²⁶ Ha még minden részletében nemis, de főbb vonásaiban azért ismerjük azokat a nagyarányú katonai előkészületeket, amelyeket Septimius Severus e hadjáratot megelőzően foganatosított. Így tudomásunk van arról, hogy a császár nemcsak a Clodius Albinus elleni belháborúban részt vett, főként illyricumiakból álló csapatokat irányította át Keletre, hanem, hogy 197-ben vagy valamivel később, 3 új legiot is felállított (*legiones I–III Parthicae*) és ezeket is az expedíciós sereghez osztotta.¹²⁷ Az európai nehéz fegyverzetű gyalogság, az *Εὐρωπαϊοί* mellett, Cassius Dio elbeszélése szerint, Septimius Severus serege szírekből (*Σύριοι*) állott.¹²⁸ Könnyű fegyverzetű íjász csapatokat érthetünk ez utóbbiak alatt elsősorban. Arra pedig, hogy e háborús előkészületek során újabb syriai *auxilia* felállítására is sor kerülhetett, a közel múltban ismételen megtárgyalt carnuntumi felirat, Alfius Faustianus *cursus*-a, világított rá.¹²⁹ E lovagrendű férfiú katonai pályafutásának utolsó állomásaként, a *quarta militia* fokozatának birtokosaként, az *ala [I]I Sept(imia) Surorum (milliaria)* parancsnoki tisztjét töltötte be, valószínűleg Elagabal uralkodása első évében. Amint az idézett szír lovasalakulat nevében a népnév előtt álló *Sept(imia)*-jelző elárulja, e szír csapat megszervezése Septimius Severus idejében történt és pedig a társuralkodóra, M. Aur. Antoninus-ra utaló második császárjelző hiányából következtetve még 198 előtt, tehát vagy 195 táján vagy ami sokkal valószínűbb, 197-ben.

Ugyanebbe a fentebbi összefüggésbe állítható a szentendrei szír cohors megszervezése, minthogy a csapat alapelnevezésében ugyancsak egyedül a Septimius Severus-ra utaló *Severiana*-császárjelző található

meg, a társuralkodó Caracallára utaló *Antoniniana*-jelző viszont hiányzik. A szentendrei szír csapat alapítása is megelőzte tehát Caracalla Augustus-i méltóságra emelését; ezért szinte bizonyosra vehető, hogy a csapat felállítására a többi újonnan szervezett szír alakulattal közel egyidőben, minden valószínűség szerint a 197. évi parthus háború előkészületei alkalmával került sor.

A fentebbiekkel szemben nem jelenthet komoly ellenvetést, hogy akkor az egyik szír csapat miért kapta a *Septimia*,¹³⁰ míg a másik a *Severiana*-császársjelzőt. Az újonnan felállított csapatok nevében az alapító uralkodó nevéből (*nomen*) vagy utónevéből (*cognomen*) képzett császársjelző vagylagos adományozása a principatus I. évszázadáig, legalább a Flaviusok koráig követhető vissza. Ismeretes, hogy a Vespasianus uralkodása idején szervezett *auxilia* majd kivétel nélkül a *Flavia*-császársjelzőt nyerték el. De a Macedoniával szomszédos *Dardani* népből felállított *ala*, kivételesen mégis a *I Vespasiana Dardanorum* elnevezést kapta.¹³¹ Még pregnánsabban jelentkezik ez a vagylagosság a II. sz. elején Traianus-tól életre hívott két legio elnevezésében. Közülük az első, a *legio II*, a *Traiana*, míg a második, a *legio XXX*, az *Ulpia* császársjelzőt kapta az alapító császár után.¹³² Érdeemes továbbá arra is figyelemmel lennünk, hogy a Septimius Severus-tól 198 előtt privilegizált városok nevében az ugyanezen császártól szervezett *auxilia* névadásához hasonló kettősséggel találkozunk. Azok a syriai, mesopotamiai és Duna-vidéki városok, amelyek Septimius Severusnak városi jogadományozást vagy rangemelést köszönhettek, nevükbe általában a *Septimia*-jelzőt vették fel.¹³³ De pl. egyes privilegiumokkal kitüntetett kisázsiai városok, mint Tavium, Aigeai, Adana, Tarsus a II. sz. végétől kezdve a *Severiana*-császársjelzőt viselték nevükben.¹³⁴ Ennek a kettős gyakorlatnak is megtalálhatók különben a jóval korábbi előzményei.¹³⁵ Nem ritka továbbá, hogy a Septimius Severus-tól jogadományozásban részesült városok a császár teljes nevéből képzett császársjelzőket használták. Így pl. a syriai Eleutheropolis, a *colonia Lucia Septimia Severa*, míg a 194/5-ben métropolis rangra emelt Laodicea, a *Julia colonia Severiana Augusta Septimia Laodicea Métropolis* elnevezéssel büszkélkedett.¹³⁶

A mondottak után aligha gondolhatunk arra, hogy a II. sz. utolsó évtizedeiben és még 202-ben is *Ulcisia castra* helyőrségének tekinthető *cohors (milliaria) Antoniniana*-t szervezték át és keresztelték a *cohors I (milliaria) nova Severiana Surorum sagittariorum* névre. Eltekintve ugyanis attól, hogy az ilyen feltételezett átszervezés esetén az új csapatnév várhatóan a *cohors (milliaria) Antoniniana Severiana* formában hangzana — a csapat alapnévéhez tartozó *Antoniniana*-jelző mindenestre aligha maradt volna el —, nehezen tudnánk megmagyarázni az új csapatnévben a *nova* jelzőt, valamint a *Syri sagittarii* megjelölést. Az előbbi ugyanis nem annyira az átszervezett, mint inkább az újonnan felállított, míg az utóbbi az eredetileg Syriából sorozott íjászcapatokat illetve csak meg. A *cohors (milliaria) Antoniniana*-csapatnévből viszont sem az alakulat syriai eredete, sem az íjász fegyvernemhez tartozása nem tűnik ki.¹³⁷ A már korábban Pannoniában állomásozott csapat átszervezése helyett a szentendrei szír cohorsot a parthus háború idején Syrában megszervezett íjász-alakulatok egyikének tartjuk. Valószínűleg 202-ben, talán a Duna-vidéki katonai táborokat ellenőrző uralkodók¹³⁸ kíséretében került a csapat Pannoniába, ahol ettől kezdve vagy negyven évig *Ulcisia castrában* állomásozott.

A csapat *Ant(oniniana)*-jelzős téglabélyegeinek meghatározásával a jövőben a szír cohors építkező tevékenysége is helyesebb megvilágításba kerül, mint korábban. A hivatkozott bélyeges téglák alapján már a jelen alkalommal határozottan rámutathatunk arra, hogy a cohors építkező tevékenységének súlypontja nem Severus Alexander uralkodása idejére, hanem a 222 előtti évtizedre, minden bizonnyal Caracalla éveire esett. Nemcsak a szentendrei tábor területén előkerült bélyeges téglák közel 3/4 része tanúsítja ezt, hanem az aquincumi és camponai *Ant(oniniana)*-jelzős bélyegek is. A szír cohors bélyeges tégláinak két nagyobb, időrendben egymást követő csoportra történt szétválasztása után a szentendrei tábor újjáépítésének menete is az eddigieknél világosabban nyomon követhető, Septimius Severus késői éveitől kezdve egészen Severus Alexander uralkodása idejéig. Minderről azonban egy későbbi dolgozatban kívánék részletesebben számot adni.

FÜGGELÉK

a cohors I Ulpia Pannoniorum (milliaria) II. századi történetéhez

A dák háborúba elvont alakulatok pótlására még a II. sz. elején kerülhetett sor a csapat megszervezésére, amelyet valószínűleg mindjárt Pannonia seregéhez osztottak (Nesselhauf, H.: n. 1 ad C XVI 76). A 120-as évek elején a cohors kötelékébe került azalus újoncok (cf. C XVI 96) utalhatnak arra, hogy a

cohors táborhelye már Hadrianus uralkodása éveiben azalus területen feküdt. 133 és 163 között valamennyi felső-pannoniai diploma említi a csapatot. L. az idézettekén kívül C XVI 84, 97, 104, A. E. 1960, 21. A csapat táborhelye, valószínűleg már 163 előtt, Solva. Fitz (1962), 48—.

164/5 táján a csapatot Felső Moesiába helyezték át [C III 6302 = 8162 = D. 2606. Soproni S.: FA. 16 (1964), 33—], ahol egyideig valószínűleg a Stojnik-környéki bányavidék védelmét látta el. L. erre Mócsy, A.: Moesia superior. (1970), 141. Minthogy a Duna-balparti népek markomann vezetés alatt kialakult harci szövetségének nyomása a felső-pannoniai határsávra legkésőbb 165-től kezdve már érezhetővé vált (Nagy T.: Bud. M. II. 42), kevésbé valószínű, hogy a csapatot 165 után vonták el a veszélyeztetett limessávból. A csapat részvétele L. Verus parthus háborújában (Wagner: 178—) L. Iulius Vehilius Gratus Iulianus *cursus*-ából (D. 1327) nem következik. Az újabb kutatás inkább arra gondol, hogy Iulius Iulianus a syriai *ala Herculana* parancsnoki tisztjében érdemelte ki a sajnos közelebbről nem részletezett katonai kitüntetések. Zwickler, W.: Studien zur Markussäule. Allard Pierson Stichting VIII (1941), 83—. Pflaum, H.—G.: Les carrières procuratoriennes équestres. Paris (1960), 456—. E lovasszapat azonban M. Val. Lollianus seregében vett részt a háborúban éspedig csak *vexillatio*-val (D. 2724).

A cohors részvétele Marcus Aurelius germán-szarmata háborúiban, ha még nem is igazolt, de majdnem bizonyosra vehető. Marcus háborúi után a cohors újból Felső Pannoniában, valószínűleg Solva táborában állomásozott. A csapat egyik kiszolgált katonája, M. Aur. Priscus [vet] [Szilágyi J.: Bud. R. 15 (1950), 522—], aki Marcus Aurelius vagy inkább Commodustól kapta a római polgárjogot és akinek fia a *legio I adiutrix Antoniniana*-ban szolgált, egykori táborhelye mellett telepedett le, ami amellet érvelhet, hogy legkésőbb a 80-as évektől kezdve a csapat táborhelye újból Solva.

Bármennyire is töredékesek az ismereteink a csapat késő-II. századi történetéről s bármennyire nem zárható ki annak a lehetősége, hogy a germán-szarmata háborúk nagyarányú csapatmozdulatai egyikével a cohors Aquincumban is megfordulhatott, az ismert adatok alapján mégis helyesebb, ha egyelőre nem számolunk a csapat II. századi aquincumi táborozásával, illetőleg az itteni katonai építkezésekben való közreműködésével. A Hajógyár-szigeti COH I VLP P-jelzésű téglák [Szilágyi J.: Bud. R. 14 (1945), 77—], időben a csapat *Ant(oniniana)*-jelzésű téglabélyegeihez csatlakozhatnak, pl. M. Opellius Severus Macrinus uralkodása idején vagy korábbi raktárányagot is képviselhetnek. Sajnos, közelebbről nem ismert, hogy a fentebbi két bélyegváltozat milyen számszerű arányban oszlott meg a cohors közel félszáz példányban előkerült bélyeges téglanyagában.

JEGYZETEK

- 1 Kuzsinszky B.: Pecz, Ókori Lexikon. II (1904), 1119.
- 2 Bud. R. 7 (1900), 19. o., 12. sz.
- 3 H(ampel): Arch. Ért. 21 (1901), 374.
- 4 C III 15 171.
- 5 Wagner: 54 és utána Szilágyi J.: Arch. Ért. 1942, 174. A *Corpus* feloldását követte Alföldi, A.: Zu den Schicksalen Siebenbürgens (1942), 42. o., 34. sz. és utána Kraft: 154. o., 429. sz. A revideált olvasatot feltételesen fogadta el Bersanetti, G. M.: Athenaeum. N. S. 18 (1940), 135.
- 6 Nagy L.: Arch. Ért. 50 (1937), 111 = A. E. 1939, 16.
- 7 Radnóti—Barkóczy: 209. o., 205. jz. Forni, G.: Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano. Milano—Roma (1953), 200. Nagy T.: Arch. Ért. 81 (1954), 113. o., 117. jz. Szilágyi J.: Bud. R. 16 (1955), 391. Fitz (1962): 52, 71. Barkóczy L.: AAH. 16 (1964), 102. o., 3. sz.
- 8 A *leg. II adi.* nevében 228-tól kezdve mutatható ki a *Severiana*-jelző (C III 3412 = D. 2409). Ha elfogadjuk, hogy a *legio* a jelzett évben érdemelte ki e császárjelzőt [Fitz (1962), 57], abban az esetben Aur. Mucianus oltárköve nem keltezhető a 222—227 közötti évek valamelyikére. Nem látom azonban igazoltnak, hogy Caracallától kezdve a változó császárjelzőt mindig valami különleges

- kitüntetésként kapták volna a csapatok. L. amit ezzel kapcsolatban a Bud. M. II (1962), 53 megjegyeztünk
- 9 A Severus Alexander-kori keltezett feliratos emléke nyomán a *legio* jelenléte Aquincumban 231-ig szinte évről évre nyomon követhető. L. a Szilágyi, J.: TBM. 11 (1956), 18 összeállított anyagot. 232-ben azonban a *legio* távol lehetett, minthogy újólág csak 233-tól kezdve (C III 3427) mutatható ki Aquincumban. A bithyniai Kara-Alilar-ból származó sírfelirat (IGR III 1412 = D. 8879) bizonyos, hogy a perzsák ellen afrontra vonuló I. és II. sorszámú pannóniai legiókra vonatkozik (Ritterling: RE XII 1321), de nem bizonyos, hogy a Severus Alexander-kori perzsa háborút említi. Ritterling: RE XII 1450 sem zárja ki III. Gordianus perzsák elleni hadmenetét. Ez utóbbiban a *legio I adiutrix* részvétele igazolt (C III 196, a. 243, Syriából), míg a *legio II adiutrix* részvétele nagyon valószínű.
- 10 C III 3638, 3639.
- 11 C III 3738. L. még alább, 84. jz.
- 12 L. alább, 43—.
- 13 C III 3427.
- 14 V. ö.: Herodian., VI. 7, 3.
- 15 Herodian., VI. 8, 2. Cf. 8, 3: οἱ νεανίαι, ἐν οἷς ἦν τὸ πολὺ πλῆθος Παιόνων μάλιστα, Jardé, A., Zosim., I. 13, 1

- helyére alapozott nézetét [Etudes critiques sur la vie et le règne de Sévère Alexandre. Paris (1925), 90], hogy Maximinus valamelyik pannóniai *ala* parancsnoka volt csak ekkor, cáfolja Herodian., VI. 8, 2 adata: Severus Alexander Maximinust ἐπέστησε πᾶση τῇ τοῦ στρατοῦ νεολαίᾳ. Mint már Bang felismerte, a *praefectus tironibus* megbízatást jelentette ez (Cf. Calderini: 128), de valószínűleg kibővített hatáskörrel. Vitatott, hogy Maximinus megelőzően Egyiptomban a *praefectus legionis* tisztséget töltötte be. Az erre vonatkozó papyrus-szöveget elfogadta Hohl: RE X. 856, míg szkeptikusan ítélték meg Ritterling: RE XII 1491, és Instinsky, H. U.: Klio. 34 (1941), 118—. A kérdéshez nem ad újat Bellezza, A.: Massimino il Thrace. Genova (1964), 39—. Megítélésünk szerint Maximinus, mint egykori *primus pilus*, betölthette a *praef. leg.* tisztségét.
- 16 Ritterling: RE XII 1452. A *legio IIII Flavia* részvételét (C XIII 6104 = D. 2310 = Riese: 696) Ritterling: 1318— inkább Caracalla és csak feltételeesen (uo. 1546) Severus Alexander Rajna-vidéki hadjáratával kapcsolná össze. Az utóbbi mellett Calderini: 124.
- 17 A E. 1952, 2 = 1962, 111 s hozzá Mócsy A.: Germania. 44 (1966), 312—.
- 18 Herodian., VI. 7, 8 és VII. 2, 1.
- 19 Domaszewsky, A.—Dobson, Br.: Rangordnung des röm. Heeres. Köln—Graz (1967), 164. Grosse, R.: Römische Militärgesch. (1920), 16.
- 20 Nagy L. (1939), 137.
- 21 Nagy T. (1943), 397. A felirat publikációja előkészületben.
- 22 C III 3739, 3740. Mindkettő az ún. *devotio*-s mérföldkövek közé sorolható.
- 23 C III 15 172b. Teljesebb olvasat: Nagy L.: Arch. Ért. 50 (1937), 110.
- 24 C XVI 184. A. E. 1952, 237; 1965, 143. A régebbi adatokra I. Cichorius: 241.
- 25 Nagy L.: i. m., 111 = A. E. 1939, 17.
- 26 Nagy L. (1939), 142—, és 121. kép, 3—4.
- 27 Nagy L.: i. h., és Bud. R. 12 (1937), 372.
- 28 Radnóti—Barkóczi: 218 írják: „The stamped bricks of the *cohors I Ulpia Pannoniorum* were found in the lowest layer of the camp.” Utánuk hasonlóképp Fitz (1962); 49.
- 29 Radnóti—Barkóczi.: i. h. Más érveléssel *Ulcisia castra Pannonia superior*-hoz való osztása ellen foglalt állást már Mócsy, A.: Die Bevölkerung von Pannonien (1959), 55 és Saria, B.: RE VIIIA (1961), 509.
- 30 Fitz (1962); 51. Ellentmond viszont ennek, amit a bélyegekről uo., a 49. o.-on olvashatunk: „... the stamped bricks at *Ulcisia castra* proving the second century activity of the troop.”
- 31 Szilágyi (1933): XXV. 72. A Hajógyár-szigeti helytartói palotában előkerült téglabélyegek két változata közül a Bud. R. 14 (1945), 29. kép, 76. sz. alatt közölt. Az aquincumi bélyegeken a *P*-betű zárt és az *A*-betű vízszintes szárát meghúzták.
- 32 Radnóti, A.: Limes-Studien. Basel (1959), 140—, Nagy L. adatára hivatkozva igazoltnak látja, hogy a *cohors* a II. sz. közepén *Ulcisia castra*ban állomásozott.
- 33 A csapat II. századi történetéhez l. e dolgozat végéhez csatolt „Függelék”-et.
- 34 L. az előbbi jz. és Szilágyi J.: AAH. 2 (1952), 199.
- 35 Nagy T. (1943): 393— és 35. kép.
- 36 Nagy T. (1943): i. h., és 34. kép.
- 37 Az ásatás alkalmával készített feljegyzéseim alapján.
- 38 A tábor történetével még közöletlen ásatásaim anyaga és megfigyelései alapján külön dolgozatban szeretnék foglalkozni.
- 39 Fitz (1962), 51 gondolt erre.
- 40 V.ö. Szilágyi J.: TBM. 9 (1941), 235—.
- 41 Emellett Radnóti—Barkóczi: 218. Fitz (1962), 48, 51.
- 42 Szilágyi J.: i. h., és Bud. R. 13 (1943), 350—. Radnóti—Barkóczi: 218. V.ö. Nagy L.: Bud. Tört. 1 (1942), 358. Alföldy G.: AAH. 11 (1959), 131.
- 43 L. fentebb, a 41. jz.-ben id. irodalmat.
- 44 Gabler D. az alábbi bélyeg típusokat közölte innen: 1. CIT [2 db.: Arch. Ért. 94 (1967), 196, 221]. 2. THRAC [több db.: Arch. Ért. 96 (1969), 202] és tabula ansátás keretben COH [1 db.: Arch. Ért. 96 (1969), i. h.]. A két utóbbi a teljesebb COH I THRAC bélyegre egészíthető ki.
- 45 Gabler D., fentebb i. m.
- 46 C XIII 12 461.
- 47 C III 4381 s hozzá Gabler D.: Arch. Ért. 94 (1967), 196. o., 44. jz. A fentebbiekben körvonalazott összefüggések, a 138. évi tóthvázszyi diploma (C XVI 84) 113 körül sorozott tulajdonosának trieri származásával együtt, bizonyossá teszik a germaniai és a felső-pannoniai thrák *cohors* azonosságát, amint ezt már Stein: 214, Alföldi A.: Arch. Ért. 1943, 105 és Radnóti—Barkóczi: 211 is javaslatba hozták. Jarrett, M. G.: Israel Exploration Journ. 19 (1969), 221-hangoztatott véleménye, hogy a hivatkozott germániai thrák *cohors* a 130-as évektől kezdve Alsó Pannóniában kimutatható *cohors I Thracum Germanica* elődje lenne, ezek után egészen valószínűtlen.
- 48 Fitz (1962), 51, aki ezen kívül még két másik lehetőséget is figyelembe vett: 1. a *cohors* a II. sz. második harmadában állomásozott *Ulcisia castra*ban (i. m. 48) és 2. Hadrianus uralkodása késői éveiben téglaszállítmányokkal segítette a tábor építését (i. m. 51). Ami az 1. lehetőséget illeti, ezt kizárja, hogy a *cohors* a diplomák tanúsága szerint 133 és 163 között Felső Pannóniát huzamosabb időre nem hagyta el (C XVI 84, 96, 97, 104, A E. 1960, 21) és így nem tartózkodhatott *Ulcisia castra*ban, amely Alsó Pannóniához tartozott. Ez utóbbihoz tartozás különben a felvetett 2. lehetőséget is kizárja. A kérdéshez még annyit fűznék hozzá, hogy az eddig közölt anyag alapján a felső-pannoniai, korábban germániai thrák *cohors* bélyeges téglái a csapat-sorszámot mindenkor számjeggyel tüntetik fel és sohasem használják a *p(rima)* vagy *pr(ima)* számnévi rövidítést, amely a szentendre bélyegekre jellemző.
- 49 Gabler, D.: Arch. Ért. 96 (1969), 199—.
- 50 L. erre alább, 43—.
- 51 Ismertette ezeket Vissy Zs.: Arch. Ért. 97 (1970) 309, és Élet és Tudomány. 1970 (28), 1309—.
- 52 C XVI 61.
- 53 Radnóti—Barkóczi: 211. Nagy T. (1956), 34. Az albertfalvai diploma csapatlistájában csak az egyik thrák *cohors* és pedig a *coh. I Thr. c. R.* neve szerepelt. A diploma alapjául szolgáló császári rendelkezés hatálya tehát nem terjedt ki valamennyi alsó-pannoniai auxiliáris alakulatra. Cf. Arch. Ért. 81 (1954), 10. o., 109. jz. A diplomák értékelésénél ezt a szempontot újabban Radnóti, A.: Limes-Studien (1959), 133— ugyancsak figyelembe veszi.

- 54 Radnóti—Barkóczi: 212. Fitz (1962), 61 és RE IX. Suppl (1962), 8—.
- 55 C III 10 672.
- 56 C XVI 164. Radnóti—Barkóczi: 200.
- 57 Erre gondoltak Cichorius: 335—. Wagner: 189—. Ezt a lehetőséget újabban Jarrett, M. G., i. m., 221 is felvette.
- 58 C XVI 96, ill. 179, 180. Cf. Alföldi, A.: Arch. Ért. 1943, 111.
- 59 C XVI 61. Nagy T. (1956), 33. o., 155. jz.
- 60 Dušanić, S.: Recueil de Travaux de la Faculté de Philos. de Belgrade. 10 (1968), 87— (korábbi irodalommal).
- 61 A nagyjából topográfiai sorrendet követő regölyi diplomák csapatlistáiban a thrák cohors valóban az utolsó helyet foglalja el, ami megfelel Burgenae helyzetének a limes-táborok sorában. Radnóti—Barkóczi: 215.
- 62 Fröhlich, R.: Arch. Ért. 12 (1892), 42. o., 3. típus. Szilágyi J. (1933), XXV. 64 (a két utolsó betű fordított). A zimonyi múzeumban őrzött bélyegeket legutóbb Dimitrijević, D. állította össze: Limes u Jugoslaviji. I (Zbornik Radova na Simposiuma o Limesu. Beograd (1961), 102—3. Az egyetlen teljes bélyeg a COH P T C R [=Szilágyi (1933), XXV. 71 (sajtóhibával)]. Egy másik töredéken COH P [ ] maradt meg. A csapatszámot a zimonyi bélyegek is számnévvel rövidítik. L. még Vučković—Todorović, D.: V. Congressus Limitis Romani. Zagreb (1963), 183.
- 63 L. erre Pflaum, G.-H.: Historia. 2 (1954), 431—, ahol a szerző többek között L. Caesennius Sospes pályafutásának (D. 1017) új időrendjét adja. A keltezését illetően kissé rendhagyónak tűnik Hadrianus idejében a 3—3 *coronae*, *hastae purae* és *vexilla* adományozása. Pflaum kezdeményezésére épít tovább Dobias, J.: Omagiu lui C. Daicovicu (1960), 147—. E dolgozatból a batavus lovas sírversével (D. 2558) kapcsolatos fejtegetéseket nem oszthatom [Cf. Nagy T. (1956), 31]. Az ismeretlen nevű batáv lovas Hadrianus jelenlétében (*Hadriano iudice*) úszta át teljes fegyverzetben a Dunát. Arra nézve pedig, hogy Hadrianus 118 első felében — júl. 9-én már Rómában találjuk — eljutott volna Felső Pannóniába is, nincsen adatunk. Traianus neves építészé, a damaszkuszi Apollodoros Hadrianusnak ajánlott *Poliorchétiká* c. munkája egyik passzusából [idézi többek között Weber, W.: Untersuchungen zur Gesch. des Kaisers Hadrianus. Leipzig (1907), 74. o. 260. jz.], amely közelebbi helymegjelölés nélkül csak általánosságban szól Hadrianus jelenlétéről a hadszíntéren, felsőpannóniai útjára nem lehet következtetni. A császár moesiai tartózkodása 117/8-ban Apollodoros adatát teljes egészében megmagyarázza. Moesiából Hadrianus, a V. Hadr. 5, 10 és 7, 3 szerint, mindjárt Itáliába ment.
- 64 L. fentebb, a *cohors I Thracum Germanica*, valamint a felső-pannóniai *cohors I Thracum c. R.* áthelyezése kapcsán mondottakat.
- 65 C III 10 248 p. 2277. D. 2731. Nagy T. (1956), 35. Alföldy G.: Act. Ant. 14 (1962), 259—.
- 66 Barkóczi L.: Intercisa 11 (1957), 504. Mócsy A.: RE IX. Suppl. (1962), 533—. Nagy T.: Bud. M. II (1962), 37.
- 67 Korábban esetleg a *cohors V Gallorum* tarthatta megszálva ezt a táborhelyet, amennyiben Burgenae valóban Traianus-kori alapítású és nem pár évtizeddel későbbi. Az itteni tábor területén rendszeres ásatások még nem folytak s így a tábor létesítésének közelebbi időpontja sem tisztázott.
- 68 Fitz (1962), 50—.
- 69 Gabler, D.: Arrabona. 8 (1966), 67—, és 14. kép, 1. A. E. 1966, 301.
- 70 A. E. 1960, 21.
- 71 Vö. Soproni S. előzetes jelentését: Arch. Ért. 94 (1967), 222. A csapatnévre Soproni S. szíves engedélyével hivatkozhatom.
- 72 L. fentebb, az 1. jz.-ben i. m. Cichorius, 334 a csapatnév *Severiana*-jelzőjére ugyan nem figyelt fel, de a *nova* jelzőből ő is arra következtetett, hogy a szír cohors későbbi formáció; valószínűnek tartotta, hogy a mauretániai *cohors I Surorum*-tól kívánták e jelzővel megkülönböztetni a pannóniai csapatot.
- 73 Wagner: 187—.
- 74 Nagy L. (1939), 133—.
- 75 Graf, A.: Diss. Pann. I. 8 (1936), 101, o., 1. jz.
- 76 L. fentebb, 21. jz.
- 77 Fitz (1962), 51, 109.
- 78 L. fentebb, 40.
- 79 A tábor DNY-i *retentura*-részén végzett kutatásokra l. Nagy L. (1939), 142. A *retentura* ÉNY-i *principalis* oldalán, továbbá a *praetoria*- és a *decumana*-fronton, valamint a tábor központi fekvésű belső areájában végzett ásatásokra l. Nagy T.: Arch. Ért. 1942, 272— és (1943), 393—.
- 80 Nagy L. (1939), 215—. Egy további, még közöletlen C + NS [ ]-jelzésű tegulát tartunk nyilván az 1969. évi Vörösvári út 3—11. sz. telken végzett ásatásaink anyagában. A cohors egy másik bélyeges téglája a Raktár u. keleti végében csatornázás alkalmával került elő 1971-ben.
- 81 Nagy L. (1939), 108. kép, 1.
- 82 Paulovics I.: Il limes romano in Ungheria (Quaderni dell'impero. 1938), 11. A MNM. Adattárában őrzött Paulovics-hagyatékban e bélyeges téglára vonatkozóan nem találtam feljegyzést.
- 83 Soproni S. szíves szóbeli közlése szerint itteni ásatásai alkalmával ugyancsak előkerültek a szír cohors bélyeges téglái.
- 84 Nagy L. (1939), 137. Fitz (1962) 82 és Arch. Ért. 83 (1956), 200. A cohors útépitkezéseire még visszatérünk.
- 85 L. fentebb, a 10. jz.-ben id. két feliratot.
- 86 C III 10581.
- 87 Az ásatásaim alkalmával feljegyzett több mint 100 bélyeges téglá között mindössze 2 db-on olvasható ez a bélyegváltozat, amelynek rajzát közli Nagy L. (1939), 114. kép, 2.
- 88 Nagy L. (1939), 114. kép, 16. Ásatásaink alkalmával ezzel a bélyeggel nem találkoztunk.
- 89 Az 1940. évi ásatás anyagában mindössze 4 db tegulán fordult elő ez a bélyegváltozat, amelynek egy töredékes példányát Rómer Fl. után már a Corpus közölte (C III 3775b). Nagy L. (1939), 114. kép, 17—21 öt példányt ismertet.
- 90 Öt példány került ebből elő 1940-ben. Nagy L. (1939), 114. kép. 3—8 hat példányt ismertet.
- 91 A hivatkozott négy bélyegváltozat a következő: 1. C+NSANTSS. 2. C+SANTSS. 3. CNSANTSS. 4. COH(X)NSANTS.

- 92 Nagy L. (1939), 114. kép, 14—15. Az ANT retrográd. Álló típus: Nagy, T.: (1943), 395.
- 93 Nagy L. (1939), 135 — nyilván a Daru utcai szarkofágon olvasható rövidített csapatnév hatására — a *c(ohors) (milliaria) n(ova) S(urorum) Ant(iochiensium)* feloldást javasolta.
- 93a Négy változatnál, mint fentebb, a 91. jz.-ben idéztük, az ANT-betűcsoport mögött, míg az ötödiknél [Cf. Szilágyi (1933), XXV. 60], az előtt.
- 94 Cichorius: 241. Wagner: 86—. Kraft: 166. A. E. 1959, 309; 1968, 446.
- 95 Cichorius: *loc. cit.* C XVI 184. A. E. 1952, 237; 1965, 143.
- 96 Cichorius: 245. van de Weerd, H.—Lambrechts, P.: LA. II (1941), 231, 233. C XVI 35, 106.
- 97 134-ig Moesia inferior (C XVI 83), legkésőbb 156-tól Syria (C XVI 106) seregéhez tartozott. Cichorius: 269, helyesen különböztette meg az afrikai *cohors I Chalcid.* nevű alakulattól.
- 98 A *coh. I Chalcidenorum equitata* az I—II. sz.-ban Numidiában állomásozott. Cichorius: 268—. Wagner: 118. o., 287. jz. Baradez, J.: *Fossatum Africae* (1949), 102. A *coh. II Chalcidenorum* Traianus-Hadrianus éveiben Moesia inferior-ban mutatható ki. Wagner: 118—. A *coh. III Chalcidenorum* közelebről nem ismert. A *coh. IV Flavia Chalcidenorum* Septimius Severus idejében Numidia és Mauretania határán tartózkodott. Romanelli, P.: *Storia delle province romane dell'Africa*. Roma (1959), 406. A *coh. V Chalcidenorum* a 160-as években Keleten mutatható ki. Cichorius; 269.
- 99 Eddig csak a II. sorszámú *cohors* ismert jobban, amely az I. sz.-ban Dalmatiában állomásozott. Betz, A.: VAHD. 56—59 (1954—57), 87—. Alföldy, G.: AAH. 14 (1962), 268—, 293.
- 100 Cichorius: 289.
- 101 Cichorius: 279—. Stein: 188. van de Weerd, H.—Lambrechts, P.: *loc. cit.* Kraft: 174. A teljes csapatnév, C XIII 7395 = Riese: 1595.
- 102 A *cohors* teljes nevét a 240. évi feliratos bázis [Erdélyi, G.—Fülep, F.: *Intercisa I* (1954), K. 311] tartotta fenn. Commodus és Septimius Severus idején a teljes csapatnévben helyet kaptak még az *Aurelia Antonina*, illetőleg az *Antonina* császárjelzők. Fitz, J.: Arch. Ért. 86 (1959), 139—. Caracalla egyeduralmának idejétől kezdve ezek közül egyik sem mutatható ki. Az Olumnus Valens-bázis is valószínűleg 211 előtti. A változó császárjelzők nem a teljes csapatnév végén, hanem az alapnevezés után állnak. Erdélyi, G.—Fülep, F.: i. m. 326, 316. 311.
- 103 Cichorius: 321. Wagner: 174, 212. Kraft: 182.
- 104 Cumont, Fr.: *Fouilles de Doura-Europos*. Paris (1926), 357—. Wagner: 175 (korábbi irodalommal). Rostovtzeff, M.: *Dura-Europos and its Art*, Oxford (1938), 26, 51. Gilliam, J. F.: *Yale Classical Studies*. 1950, 171—A. E. 1967, 524.
- 105 Cichorius: 331.
- 106 Cichorius: *loc. cit.* C XVI 35, 87.
- 107 C XIII 8593 = Riese: 1672. Stein: 212.
- 108 Cichorius: 345. Wagner: 195. A. E. 1962, 264.
- 109 Cichorius: 267. Stein: 180—. Kraft: 173. Radnóti, A.: *Germania*. 39 (1961) 100, 113. A teljes csapatnév: C XVI 183.
- 110 Fennállása a II. sorszámú ezres szír íjászcsapat létezéséből következik.
- 111 Marcus előtt Mauretania Tingitana-ban: C XVI 73, 159, 165, 169, 170, 180, 181.
- 112 A. E. 1961, 358 = 1967, 145. E csapat *quingenaria* volt, amint L. Marcius Fuscus hivatkozott *cursus*-a mutatja. Nem azonosítható tehát az 1. sorszám alatt említett szír csapattal.
- 113 A. E. 1962, 304. E felirat állításakor (a. 209—211 között) a *cohors* a *legio III Augusta* seregeketeikébe tartozott.
- 114 Az I. sz. első felében Mainzban: Klumbach, H.: *Festschr. Oxé.* (1938), 124—Nesselhauf, H.: 27. BdRGK. (1939), 85, 113. Kraft: 185. Valamivel későbből, Mauretania Caesariensis területéről ismert egy *cohors Surorum*: D. 2568. Nem lehetetlen, hogy a felsőgermániaival azonos.
- 115 C III 10 581
- 116 Nagy L. (1939), 120.
- 117 Barkóczy, L.: *Intercisa I* (1954), 32—.
- 118 L. fentebb, a 91. jz.-ben id. bélyegváltásokat.
- 119 Az ANT-bélyegek finomabb időrendi szétválasztását a dolgozat végén jelzett tanulmányban adjuk.
- 120 Arra nem hivatkozhatunk, hogy Caracalla is használta a *Severus* nevet és ezért a *Severiana*-jelző egyszerre mind a két uralkodóra vonatkozhat. Ha ugyanis ez így volna, akkor a két Augustus-tól privilegizált afrikai városok titulaturájából is elmaradna a *Severiana* jelző mellől az *Antoniniana*-jelző. Már pedig e városok nevében mindkettő egyaránt megtalálható (l. a 122. jz.-ben idézett példákat). Különben is azok az évre keltezett feliratok, amelyek Caracallát M. Aur. Severus Antoninus-nak nevezik, majd kivétel nélkül Caracalla egyeduralmának éveiből származnak. Különösen az afrikai, a 211 és 217 közötti évek valamelyikére datált feliratokon olvasható gyakran a császár *Severus* utóneve. Cf. C VIII p. 140.
- 121 L. alább, a 133—134. jz.-ben id. irodalmat.
- 122 Thibursicum Bure (TébourSouk), ILA 506: *municipium Septimium Aurelium Severianum Antoninianum*. Cf. D. 1430 (a. 209—211): *municipium Severianum Antoninianum*. — Auzia (Aumale), CVIII 9062 = D. 5590: *col(onia) Septimia Aur(elia) Auzi[en]sium*. — Avedda, C VIII 14 369. Merlin, ILT 1206: [*municipium Septimi[um] Aurelium Aveddensium*]. — Thugga (Dougga), ILA 525, 526 (a. 205), 562 (a. 209—211), C VIII 26 551, 26 552: *municipium Septimium Aurelium Liberum*. — Sululos (Henschir Bir-el-Oesch), C VIII 12 341 = D. 6793: *mu[ni]cipi[um] Sept(imium) Aurelium Severian[um] Aug(us-tum)] Apoll(inare)*. — Thignica (Henschir Aïn Tunga), C VIII 1406 = D. 6795 (a. 229): *m[uni]cipium Septimium Aurelium Antoninianum [Alexandrianum] Herculeum Frugiferum*. Általában 1. CVIII p. 173 és Romanelli, P.: *Storia delle province*. . . 420.
- 123 Liebenam, W.: *Fasti consulares*. Leipzig (1909), 110.
- 124 E hadjárat hivatalos nevét az egyik Róma-városi felirat (D. 1144) tartotta fenn. A 194/5. évek háborús eseményeire l. pl. Hasebroek: 73—. Besnier, M.: *L'empire romain de l'avènement des Sévères au concile du Nicée*. Paris (1937), 19—. Calderini: 54—.
- 125 Herodian., III. 4, 7. A szírek ebben az összefüggésben a Pescennius Niger mellett fegyvert fogott antiochiai fiataliságot jelentik. Cf. Herodian., III. 4, 1.
- 126 Így nevezi ezt a hadi vállalkozást egy 200. évre keltezett Róma-városi felirat. D. 2186. A hadjáratra l. Hasebroek: 110—. Miller, S. N.: CAH. XII (1939), 16—.

- Instinsky, H. U.: Studien zur Gesch. des Septimius Severus [Klio. 35 (1942), 206—]. Calderini: 69—.
- 127 Ritterling, E.: RE XII 1308—, 1435, 1476, 1539. Passerini, A.: DE „Legio”.
- 128 Dio: 75. 12, 3.
- 129 Betz, A.: Carnuntum Jb. 1960 (1962), 29— és 1961—62 (1963), 86—. Kolbe, H.—G.: u.o. 1963—64 (1965), 48—, aki a csapatnév helyes olvasatát is adta. Birley, E.: Corolla memoriae E. Swoboda dedicata (1966), 65.: Faustianus Elagabal idején volt a szír *ala* parancsnoka.
- 130 Ugyanezt a császárléleket viseli nevében a *cohors I Septimia Belgarum*. Cichorius: 254, Stein: 170, Kraft: 170, a csapat szervezésének közelebbi időpontját nem vetik fel. Nevéből következtetve e csapat felállítására nem sokkal a Clodius Albinus elleni hadjárat befejezése után kerülhetett sor.
- 131 E csapatra I. Cichorius: RE I 1240. Wagner: 33—. Kraft: 146.
- 132 Ritterling, E.: RE XII 1484, 1821.
- 133 Syriából Týrus, Sebaste, Mesopotamiából Nisibis és Rhesaina idézhetők, mint *coloniae Septimiae*. Kornemann, E.: RE IV. 552—. Hasebroek: 65, 79, 111. A Duna-vidékről elég Aquincum és Carnuntum, mindkettő *colonia Septimia* (C III 10 495 = D. 7124a, C III 11 139 = D. 4285, stb.), továbbá Apulum és Potaissamindkettő *municipium Septimum* [Kornemann, E.: RE XVI (1936), 590. A. E. 1950, 14]-neveire hivatkoznunk. Carnuntum jogállását Caracalla egyeduralmódása idején a *colonia S(eptimia) A(urelia) A(ntoniniana)* cím fejezte ki. C III 14 359, 2—3 = D. 7122 és A. E. 1968, 422.
- 134 Hasebroek: 59—60. Magie, D.: Roman Rule in Asia Minor. 1950.
- 135 Pl. a drobetai feliratok a város nevét egyszer mint *municipium P(ublium) Ael(ium) Dru(beta)*, (C III 8129), máskor pedig, mint *m(unicipium) H(adrianum) D(ro-beta)* (D. 7150a) említik.
- 136 Mindkettőre Hasebroek: 120 és 65. Vö. a *Flavia Domitiana*, az *Ulpia Traiana*, az *Aelia Hadriana*, az *Aurelia Commodiana* császárlélekek egyik vagy másik párját használó városneveket.
- 137 A csapatnév a *cohors (milliaria) Antonina Hemesenorum* nevével csendül össze és azt hiszem, nem véletlenül. Amint az utóbbi csapatot Marcus Aurelius idejében szervezték meg, hasonlóképpen az alapnevezésében *Antoniniana*-jelzős szentendre alakulat felállítása is ennek a császárnak tulajdonítható. A 160-as évek végén a *legio II Italica* kötelékében feltűnő *ala Antoniniana* [D. 1164, Wagner: 9—. Winkler, G.: Die Reichsbeamten von Noricum. Wien-Köln-Graz (1969), 69 és Jb. d. oberrösterreich. Musealvereins. 116 (1971), 100.], a szentendre *cohors* egyik testvéralakulatának ítéltető.
- 138 L. erre Fitz, J.: AAH. 11 (1959), 237—.

A GYAKRABBAN HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

AAH	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae	Nagy T. (1943)	Nagy T.: A Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet jelentése az 1938—1942. évek között végzett kutatásairól (Bericht des Archäologischen Institutes von Budapest über die Forschungen der Jahre 1938—1942 (Bud. R. 13) (1943), 359—, 537—.
A. E.	L'Année Epigraphique		
Arch. Ért.	Archaeológiai Értesítő		
Bud. M.	Budapest Műemlékei. II (1962)		
Bud. R.	Budapest Régiségei		
C	Corpus Inscriptionum Latinarum		
Calderini	Calderini, A.: I Severi. La crisi dell'impero nel III. s. Bologna, 1949	Nagy T. (1956)	Nagy T.: Themilitary Diplomof Albertfalva [AAH. 7 (1956)] 17—.
Cichorius	Cichorius, C.: „cohors” címszó, RE IV 231—	Radnóti—Barkóczi	Radnóti, A—Barkóczi, L.: The Distribution of Troops in Pannonia inferior during the 2nd Century A. D. AAH. 1 (1951), 191—.
D	Dessau, H.: Inscriptiones Latinae Selectae	RE	Pauly—Wissowa—Kroll—Mittelhaus—Ziegler: Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft.
Fitz (1962)	Fitz, J.: A military History of Pannonia from the Marcomann wars to the Death of Alexander Severus (180—235). AAH. 14 (1962), 25—	Stein	Stein, E.: Die kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Prinzipat. Wien, 1932.
Hasebroek	Hasebroek, J.: Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus. Heidelberg, 1921	Szilágyi (1933)	Szilágyi J.: Inscriptiones tegularum Pannonicarum (Diss. Pann. II. 1), Budapest, 1933.
ILA	Cagnat—Merlin—Chatelain: Inscriptions latines d'Afrique Paris, 1923	TBM	Tanulmányok Budapest Múltjából
Kraft	Kraft, K.: Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau (Diss. Bern. I. 3), Bern, 1951.	Wagner	Wagner, W.: Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallien. Berlin 1938.
Nagy L. (1939)	Nagy L.: A szír és kisázsiai vonatkozású emlékek a Duna középfolyása mentében (Les Monuments se rapportant à la Syrie et à l'Asie Mineure, dans le cours moyen du Danube). Arch. Ért. 52 (1939), 115—, 267.		

ULCISIA CASTRA

(PROBLEMS OF THE HISTORY OF GARRISONS IN THE 2ND-3RD CENTURIES)

1. OLD AND NEW PROBLEMS AND SOLUTIONS

North of the Aquincum legionary camp the next auxiliary camp, Ulcisia castra lay at a distance of VIII m.p. according to the *It. Ant.* 266, 10, but at VIII m.p. according to the milestones (C III 3738, 3740 etc.). The different data of the *Itinerarium Antonini* and of the milestones are due to the fact that the former measured the distance of the two camps on the longer, inner road, whereas the latter took the shorter limesroad proceeding along the Danube.

Of the 3rd century garrison history of Ulcisia castra we did not know more as far but that under the rule of Severus Alexander the unit named *cohors I (milliaria) nova Severiana Surorum sagittariorum* and in the time of Philippus Arabs a detachment of the *legio II adiutrix* were garrisoned in the camp. Earlier two other troops were also regarded as the 3rd century garrisons of Ulcisia castra, namely the units called *cohors I Apamenorum sagittariorum* and *ala I Eturaeorum Severiana*.¹⁻⁵ The name of the first unit was gained by the elucidation of the abbreviation CAPS, visible on a Szentendre tombstone (C III 13386), which was corrected later in the sense of *caps(arius)*, sanitary non-commissioned officer.²⁵ The abbreviated name of the unit on the inscription of Aur. Mucianus recorded in C III 15171 was equally misread: instead of *m(i)l(e)s a(lae) p(rimae) E(turaeorum) Seve[r]ian(a)e* the correct version is *m(iles) l(egionis) s(ecundae) a(diutricis) p(iae) f(idelis) Seve[r]ian(a)e*.⁶⁻⁷ Accordingly one of the detachments of the legion set foot in the camp of Ulcisia castra as early as in the time of Severus Alexander. The connected question, however, which was the date when the unit of the legion was stationed in Ulcisia castra, did not find a scientific treatment as yet.

Turning to this problem, we have to discard the years of the Persian war (231-233), since the Aquincum legion was present in this war in full numbers.⁹ Nor can we reckon with the year 230, since then the Syrian cohorts stayed in its station without doubt.¹⁰ The year 229 does not come into consideration, as the Syrian cohorts made repairs on the portion of the road next to its campsite at that time.¹¹ We shall explain in the second part of this paper that we are justified in reckoning with the presence of the Syrian cohorts also in the earlier years of Severus Alexander. Thus only the years of the Germanian campaign remain (234-235). In 233 the Aquincum legion has already returned to

its station without any doubt.¹³ Consequently we may add the *legio II adiutrix* to those troops from Illyricum which demanded their immediate return to their stations from the Emperor as soon as they got the news of the moves of the Danubian Germans.¹⁴ The Roman army command could not expect too much from these troops in the following campaign in Germania. Actually we see that the army command endeavoured to secure an adequate participation of the then almost indispensable soldiers of Illyricum in the war fought against the Germans of the Rhine region in a different way. Herodianus clearly tells us that in the time between the Persian and the Germanian wars there was a large-size enlisting, mainly in Pannonia. The recruits, however, were not divided between the units garrisoned here but kept together; the army corps of the recruits was sent to the Rhine region under the leadership of C. Iul. Verus Maximinus, a man of great military experience and authority.¹⁵ We are not sure, whether the Danubian region gave a full legion to the western front, besides the corps of Illyrican recruits,¹⁶ but we may suppose the participation of some *vexillationes* of the legions. Nor did the Aquincum legion send more than a detachment to the campaign in Germania, otherwise we could not find a *primus pilus* of the legion staff with his subordinate in Aquincum at the beginning of 235.¹⁷ Severus Alexander tried to counterbalance the moderate participation of the legions from Illyricum by the employment of Moorish lancer and Eastern archer units in masses.¹⁸ Nor was the imperial bodyguard supplied by the praetorians (mainly derived from Illyricum) in this campaign, but by the *equites Mauri et Osroeni*.¹⁹

The very numerous Oriental archers (*τοξοτῶν ἀριθμὸς πολὺς*) concentrated in the border zone of Germania may have embraced the *Syri sagittarii* of Szentendre. So far the archaeological material of the latter is missing from the time of Severus Alexander's Persian and Germanian wars in the territory of Ulcisia castra. But the milestones erected in 236 on the limes-road before the *praetoria*-front of this camp's²² may be enlisted into the material of the cohorts, having returned from the campaign. Consequently the Syrian cohorts may have been substituted by a detachment of the *legio II adiutrix* during its absence on the Rhine in Ulcisia castra. Not only the tombstone of Aur. Mucianus from 234/5 may be classified into the inscribed material of this legionary unit, but also the inscription of a contemporary, unknown *[a]rmorum [custos]* which

has been preserved in the palimpsest-inscription of Fl. Dragilis.²³

Not only in the 3rd, but also in the 2nd century is the garrison history of Ulcisia castra laden with problems. On the basis of some brick stamps found in the area of the camp it was thought so far that the *cohors I Ulpia Pannoniorum* was stationed in Ulcisia castra about the middle of the 2nd century, though only transitorily. However, the circumstances of the uncovering of these brick stamps do not sustain the dating to the 2nd century in any way. To wit, the stamped bricks were unearthened together with the 3rd century stamped bricks of the *cohors I. (mill.) nova Severiana*.²⁶⁻²⁸ Further the close parallels of the stamps COH I VLP PA[ ] may be found in the series of the Aquincum stamps of the unit, marked *Ant(oniniana)*.³⁰⁻³¹ This analogy convinces us that the Szentendre stamps ought to be elucidated in the form *coh(ors) I Ulp(ia) P(annoniorum) A[nt(oniniana)]*, instead of *coh(ors) I Vlp(ia) Pa[nn(oniorum)]*.³² The auxiliary unit, stationed from 133 during the course of the 2nd century (with the exception of the sixties) in Upper Pannonia³³ took part in the military constructions in the area of Ulcisia castra and Aquincum after the time when its campsite (Solva)³⁴ had been attached to Lower Pannonia, together with the Brigetio legionary district in the days of Caracalla. So the stamped bricks of the cohorts, found in the area of Ulcisia castra, cannot be an argument for the statement either that Ulcisia castra belonged to the area of Upper instead of Lower Pannonia in the 2nd century.

Unearthing the camp, we have found tegulae marked COH P T with indented frames, together with stamp varieties COH R T with plain frames, built into the channel situated below the stone slab-covered road of the *porta praetoria*. In the inner area of the camp the heating apparatus of the *Quaestorium* yielded further three plain-framed stamped bricks with the mark COH R T. The chronological situation of the stamps COH P T found at the *porta praetoria* is quite clear. They were built in when the first stone camp was established. Now we may date the construction of the first stone camp to the tens and twenties of the 2nd century on the basis of the tiny finds of the strata belonging to the first period, allowing a dating, further of the structure and ground-plan of the stonewalled defence works, fortified by inner quadrangular towers, finally of the data of garrison history, — allowing the chance that the stone-walled defence works had been finished in Hadrian's late years only.³⁸ Thus the stamped bricks with the marks COH P T and COH R T, found in the main channel leading eastwards from the camp, were built in in one of the mentioned decades.

Contrary to the stamped bricks unearthened at the *porta praetoria*, the bricks with the stamp COH R T found in the heating apparatus of the *Quaestorium* lay in a secondary situation. They were used again in the course of the 3rd century construc-

tions of the Syrian cohorts. This is borne out not only by the bricks stamped C†NS, uncovered in the heating apparatus there but also by the side fragment of one of the COH R T -stamped heat-transmitting bricks used, contrary to its original purpose, for grouting. Thus the COH R T -stamped bricks did not arrive to the campsite in the second period, connected to the building activity of the Syrian cohorts, but they were used anew in the same period as building material coming from the first one. Therefore those stamped bricks do not support the thesis that some Thracian cohorts would have constructed anything in the camp between the rules of Caracalla and Severus Alexander, prior to the arrival of the Syrian unit.³⁹

Today there is no need to justify the elucidation of the bricks stamped both COH P T and COH R T by the name of one of the *coh(ors) p(rima)* or *pr(ima) T(hracum)*.⁴⁰ The more debated is the problem to which we now turn, which of the three units known by the name *cohors I Thracum* from Hadrian's Pannonia could have participated directly or indirectly in the construction of the first stone camp of Ulcisia castra. Whether we may reckon with the Upper Pannonian *cohors I Thracum c. R.*⁴¹ or one of the Thracian cohortes with the serial number 1, registered in Lower Pannonia in this respect? In our judgment we may answer this question unequivocally.

To wit, the exact parallel of the stamp COH P T with an indented frame, derived from the channel below the road of the *porta praetoria* of the Szentendre camp, has come to light in the *retentura* part of the Aquincum legionary camp, together with the stamped bricks of the garrisons from Traian's and Hadrian's age of this camp, marked LEG III F, LEG X G P F and LEG II AD.⁴² From this we may draw as a first conclusion that the time in which the COH P T and COH R T -stamped bricks were used does not reach farther than the first third of the 2nd century in Aquincum either. Second, the occurrence of these cohorts-stamps in the territory of the Aquincum legionary camp makes it evident that these stamped bricks used at the camp building of the Lower Pannonian legion could not be supplied by the unit *cohors I Thracum c. R.*, belonging to the Upper Pannonian auxiliary army. This statement, together with the bricks stamped *cohors I Ulpia Pannoniorum Antoniniana*, discards the second argument at the same time, put forward for the thesis that Ulcisia castra belonged to Upper Pannonia.⁴³ Our view may be confirmed also by recently discovered stamped bricks of the Upper Pannonian *cohors I Thracum c. R.* from its camp Ad Statuas (Ács-Vaspuszta).⁴⁴ The stamps legible on them do not have any relationship with the quoted Aquincum and Szentendre stamps. As a matter of fact, the Ács-Vaspuszta stamps have been dated to the end of the 2nd and the beginning of the 3rd centuries.⁴⁵ But it is improbable that the cohorts would have produced stamps with numbers marked *p(rima)* or *pr(ima)* even earlier. We are

basing our view on the fact that the cohorts used exactly the same stamp COH I THRAC before its arrival in Pannonia, in Germania, as later at Ács-Vaspuszta. On the first variety of the Germanian stamps⁴⁶ even the horizontal *hasta* above the I is found, just as on the C I T stamps of Ács-Vaspuszta or on the inscribed fragment of the cohorts at Győr.⁴⁷ Thus the Upper Pannonian *cohors I Thracum* is excluded both by its place in army organization and by its known brick stamps from the army units taking part in the building of the Szentendre camp. Considering the chronological situation, we have to discard also the other suggestion that this Upper Pannonian, Thracian cohorts would have been the unit occupying *Ulcisia castra* in the decades prior to Severus Alexander's rule.⁴⁸ In the first decades of the 3rd century the *cohors I Thracum c. R.* was doubtless stationed in the camp *Ad Statuas*.⁴⁹ Then in the time of Caracalla it could not be transferred to *Ulcisia castra*, since it was garrisoned by the Syrian cohorts already.⁵⁰ Therefore the Thracian cohorts with the serial number 1, making constructions at *Aquincum* and *Ulcisia castra*, cannot be looked for but among the *cohortes I Thracum* belonging to the Lower Pannonian *exercitus*.

From the beginning of the 130s at the latest two Thracian *cohortes* may be proved in the territory of Pannonia inferior, with the serial number 1: 1) the *cohors I Thracum Germanica* and 2) the *cohors I Thracum c. R. p. f.* As testified by the new Kömlöd (Lussonium) diplomas,⁵¹ the first named cohorts has been transferred to Lower Pannonia from Germania before 131/2. The translation must have happened after 110. Not only because the Tokod diploma does not mention the name of the troop but also since the recently arrived Thracian cohorts must have found the formation *cohors I Thracum c. R.* in Lower Pannonia already, receiving the adjective *Germanica* as a distinction from the latter. It is also near to certainty that the *cohors I Thracum Germanica* was not here in 114 yet, as it is not enumerated in the list of troops of the Carnuntum diploma⁵², containing the *auxilia* stationed north of the Drave. As a matter of fact, the years 117/8 may be suggested as the earliest date of its translation.⁵³ Possibly in Hadrian's late years but almost certainly under the rule of Antoninus Pius the *cohors I Thracum Germanica* was stationed south of *Intercisa*, probably in the camp of *Annamatia* (*Baracspuszta*).⁵⁴ The brick stamp CHO I T G of the unit known from here⁵⁵ has no relationship with the stamps COH P T or COH R T from *Aquincum* and *Szentendre*. This is why we cannot suppose at present that the cohorts, bound to cross the territory of *Ulcisia castra* and of *Aquincum* in the course of its translation, may have rested in the northern part of Pannonia inferior for a while, occupying its station south of *Intercisa* in the 30s only.

If the above statements are accepted, only the other Thracian cohorts with the serial number 1 re-

mains, wearing the distinguishing adjectives *civium Romanorum pia fidelis*, transferred in 110 to Pannonia inferior from Dacia, as it is known.⁵⁶ That this troop cannot be identical with the Upper Pannonian *cohors I Thracum c. R.*⁵⁷, is borne out by two diplomas issued on the same day of the same year, on the 9th October 148 for the Upper Pannonian and, on the other hand, the Lower Pannonian auxiliary army, the Ászár and the Regöly diplomas, beyond any doubt.⁵⁸ In the time of Traian the Lower Pannonian *cohors I Thracum c. R.* was stationed in the sector of the boundary between the Drave and the Save, this is why it is not mentioned by the 114 Carnuntum diploma, referring to the troops stationed north of the Drave.⁵⁹ But we lack even such an indirect date for the inference that this cohorts was staying in the south-eastern border zone of Pannonia inferior under the rule of Hadrian as well. True, it is generally supposed that this troop had *Novi Banovci* as its garrison uninterruptedly from 110 on.⁶⁰ But the troop lists of the 2nd century diplomas do not allow us to fix the garrison of the cohorts at *Novi Banovci* (*Burgenae*) but from the years of Antoninus Pius' rule,⁶¹ confirmed by the great number of stamped bricks of the troop noted by literature at the same place. In connection with the latter it is remarkable that among the *Novi Banovci* stamps those with numerals are frequent, and as regards the abbreviation of the name of the unit bricks stamped COH P T, parallels to the *Aquincum* and *Szentendre* stamps are occurring too.⁶² This analogy cannot be mere coincidence. The bricks stamped COH P T, earlier ones at *Aquincum* and *Szentendre* and somewhat later ones at *Novi Banovci*, cannot be separated from each other and they may be attributed to the bequest of the same troop, in spite of the large geographical distance of the sites.

In the above statements we did not think naturally that the Thracian cohorts would have supplied bricks to the northern part of the province from *Burgenae*. But the campsite of the unit in Hadrian's age entitles us to suppose that in course of the 117/8 *expeditio Suebica et Sarmatica*,⁶³ when troops were directed to the northern border zone of Pannonia even from the Rhine region,⁶⁴ units were brought up from Southern Pannonia (the border defences of which were somewhat earlier reinforced by a new cohorts⁶⁵) for the campaign against the Suebians and partly the Sarmatians. The danger menacing the *Aquincum* military district at this time is attested not only by the coin found at Óbuda, *Laktanya Street*, but also by the strata of destruction noticed in the auxiliary camps and *vici* situated to the south of *Aquincum*.⁶⁶ It was one of the reinforcements demanded by the then military situation that the troop called *cohors I Thracum c. R.* was directed to the northern front from Southern Pannonia. After the Suebian-Sarmatian war, evidently following its lessons, authorities effected a further reinforcement of the border zone north of *Aquincum*. This is the background which makes us understand the

establishment of a new auxiliary camp, *Ulcisia castra*. In the construction of the first stone camp one of the units of Thracian infantry has doubtless taken part. The stamps marked COH P T and COH R T induce us to identify this Thracian troop with the Lower Pannonian formation *cohors I Thracum c. R.* This unit was transferred to the northern part of the province in course of the Suebian-Sarmatian war in all probability. Its archaeological material bears out that it was the garrison of the Szentendre camp in Hadrian's time. It was probably by the end of the thirties that the *cohors I Thracum c. R.* returned to Southern Pannonia, where it was stationed at Novi Banovci again.⁶⁷

The later garrison history of *Ulcisia castra* in the Antonines' time is practically unknown yet. Jenő Fitz has given a garrison history of the camp recently; he has suggested the unit *cohors IIII voluntariorum c. R.* which may have stationed at Szentendre in the second half of the 2nd century, between 133–138 and 163.⁶⁸ However, this Upper Pannonian auxiliary unit did not leave a single inscription or stamped brick on the campsite and generally in Lower Pannonia, as far as we know. On the contrary, the stamped bricks of this troop have been found in Upper Pannonia, west of Arrabona, in the camp *Quadrata* (Barátföldpuszta), where its presence between 133–138 and 154 is justly reckoned with.⁶⁹ Even later the cohorts belonged to the army of Pannonia superior.⁷⁰ Therefore it may hardly be regarded as the second century garrison of *Ulcisia castra*.

From the *spolia*-material of the late Roman burgus at Leányfalu (in the northern neighbourhood of *Ulcisia castra*) S. Soproni is going to publish a palimpsest inscription, very important for the garrison history of the Szentendre camp too; it mentions a hitherto unknown troop called *cohors (milliaria) Antoniniana* from the beginning of the 3rd century (a. 202).⁷¹ In the decades following the wars of Marcus against the Danubian peoples this troop seems to have been the garrison of *Ulcisia castra*. It was immediately supplanted by the Syrian cohorts to whose history we now turn.

2. THE COHORS I (MILLIARIA) NOVA SEVERIANA SURORUM SAGITTARIORUM

According to research made hitherto the Syrian cohorts was organized in the time of Severus Alexander and transferred to *Ulcisia castra* in 228 or 229, but it remained here for a few years only. During the Persian war of Severus Alexander the cohorts was added to the expeditionary force and it left the Danubian region in 232 for good.^{72–77}

On the contrary the author of the present paper, having analyzed the inscriptions of the Syrian cohorts in detail (to be published in the *Studies presented in honour of W. Bešewliew in full*) has come to the results summarized as follows.

The Syrian cohorts was established in course of

the military preparation of the Parthian war, *expeditio Parthica* of Septimius Severus in 197–199. It may be brought into connection with the organizing of the *ala II Septimia Surorum (milliaria)* and of the *legiones I–III Parthicae*. Thus the adjective *Severiana*, figuring in the basic denomination of the Syrian cohorts of Szentendre, refers to the founder, Septimius Severus, not to Severus Alexander, as supposed so far.^{120–138}

The basic denomination of the troop contains also the people's name *Surorum*. This occurrence excludes the elucidation of an abbreviation seen on a group of the stamped bricks of the Syrian cohorts,⁹¹ accepted hitherto by literature, taking the letters ANT, read after the adjective *Severiana* for *Ant(iochiensium)*.⁷⁵ A survey of the list of Syrian cohortes, called by a derivative word alluding to a Syrian city,^{94–109} excludes any misunderstanding: in the name of one and the same Syrian cohorts a popular name and the derivative of a city name cannot occur together. Naturally the name of the Szentendre cohorts cannot be an exception to the rule either, as it is borne out by a counter-proof: the list of Syrian cohortes called by a people's name.^{110–114} Namely, the designations of the latter always lack the derivatives from a city name.

Thus the study of the names of the Syrian cohortes supports the elucidation of the letters ANT figuring in the name of the Syrian cohorts of Szentendre, to the imperial adjective *Ant(oniniana)*, instead of the derivative city name *Ant(iochiensium)*. On the testimony of its stamped bricks the Syrian cohorts was garrisoned in *Ulcisia castra* as early as under Caracalla and Elagabal. The numerous brick stamps of the cohorts marked *Ant(oniniana)* prove that the main building activity of the unit fell to the decade between 212 and 222. In this time the cohorts finished the reconstruction of the stone-walled defence works of the Szentendre camp and, in the inner area of the camp, the renewal of a *fundamentis* of the central buildings (*Principia, Quaestorium*).⁷⁹ In this decade the Syrian cohorts not only reconstructed its campsite of a surface of round 205 × 134 m thoroughly, but was also strong enough to help the constructions going on in the Aquincum legionary camp,⁸⁰ the *Campona*,⁸¹ *Cirpi*⁸² and *Solva*⁸³ auxiliary camps by consignments of bricks. In the times of Severus Alexander and Maximinus Thrax the cohorts, when it was not occupied in the Eastern, the Rhineland and the Danubian campaigns, took part mainly in the works of reconstruction or repair of the stretch of the limes-road between Aquincum and *Ulcisia castra* instead of camp-building.⁸⁴

In 241 the Syrian cohorts was still stationed at *Ulcisia castra*. This was namely the year in which C. Iul. Victor *eq(ues) vex(illarius) coh(ortis) (milliariae) S(everianae) Gord(ianae) S(urorum) s(agit-tariorum)* erected his altar-stone dedicated to the genius of the *turma* and to *Epona*.²¹ In the next year the unit was added to the eastern expeditionary force

and directed to the eastern front, whence it did not return to Pannonia any more. Under Philippus Arabs the campsite of *Ulcisia castra* was already occupied by a stronger detachment of the *legio II adiutrix*.

In the „Appendix” of this paper the author studies the 2nd century history of the *cohors I Ulpia Pannoniorum (milliaria)*. The troop organized at the beginning of the 2nd century may be shown to have been in the framework of the Upper Pannonian *exercitus* up to 163. Its garrison seems to have been

already Solva. About 164/5 the cohort was transferred to Upper Moesia where it had to defend the mining district near Stojnik. Contrary to the opinion held hitherto, the cohort did not take part in the Parthian campaign of L. Verus. On the other hand, it was active in the Germanian—Sarmatian wars under Marcus. It was in connection with the campaigns of the latter that it returned to Upper Pannonia where it was stationed, as it may be proved, in the Solva camp again from the eighties on.